

GESCHIEDKUNDIGE AANTEKENINGEN OMTRENT DE RESIDENTIE MADIOEN.

door

Dr. L. ADAM

Resident van Madioen.

II. BERGHEILIGDOMMEN OP LAWOE EN WILIS. ¹⁾

Met recht klaagt Dr. Robert Heine-Geldern in zijn studie over de megalithen van Zuid-Oost-Azië ²⁾, over de zoo gebrekkige bestudeering der merkwaardige reeds zeer vervallen bergheiligdommen van Java.

Het wordt tijd, dat, nu de Lawoe-top zoo gemakkelijk te bestijgen is, de op dien berg gelegen terrassen en andere steenen overblijfselen door deskundigen bestudeerd worden.

Het meest opvallend voor iederen bezoeker zijn de vele — straks nader te beschrijven — terrassen, die men ook op verscheidene andere bergen op Java heeft aangetroffen. ³⁾

Wat beteekenen deze terrassen en uit welken tijd dateeren zij?

Volgens Krom ⁴⁾ is de terrassen-cultus op den Lawoe een aan de oorspronkelijke Indonesische bevolking toe te schrijven eeredienst, een natuurdienst, die waarschijnlijk uit een vóór-Hindoeïstisch tijdperk stamt. Wellicht zijn de Hindoe-Javaansche oudheden van Soekoe en Tjetå op de in Mangkoenegaran (Solo) gelegen Lawoehelling in de loop der 15e eeuw door de voor de

veldwinnende Islam naar de bergen teruggedrongen Sjiwaïeten (aanhangers van het Sjiwaïsme) op reeds bestaande heilige terrassen gebouwd, „welke reeds sinds menschenheugenis gewijd waren aan een natuurdienst, waarin het gemakkelijk was de overeenkomst met hun eigen lingga-vereeniging te zien.” ⁵⁾

Of de bedoelde eeredienst uit een zekere vooroudervereering bestond, die verricht werd in heiligdommen zooals De Jong (zie noot 3 van deze blz.) die van den Argåpoerå heeft beschreven? De oud-houtvester T. Altona beweert ⁶⁾ dat de terrassen aanwijzingen zijn, „dat de top van de Lawoe één groot kerkhof is geweest”. Zonder opgravingen ter plaatse is zulk een stelling niet te bewijzen. Inderdaad zijn wel de kleine meestal uit twee treden bestaande terrasjes in de Pasemah en elders, graven ⁷⁾, doch de grootere en veel hoogere terrassen, die tegen berghellingen zijn gebouwd, zooals op den Lawoe, zullen denkelijk, evenals de heiligdommen van de Badoeys in Bantam zoowel voor vooroudervereering als kerkhof bestemd zijn geweest.

1) Dr. Pigeaud was zoo vriendelijk dit en het volgend hoofdstuk te corrigeeren; wij zijn hem daarvoor zeer erkentelijk.

2) *Anthropos* XXIII (1928) blz. 301.

3) Zie Dr. N. J. Krom. Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst II (1923), bl. 349 (Kawi), 352 (Welirang), 353 (Indråkila, Ardjoenå), 358 e.v. (Argåpoerå, die ook door J. A. de Jong in Tijdschr. Kon. Aardr. Genootschap 1937, blz. 22 e.v. is beschreven) en op blz. 392-393 (Boekit Toenggoel, Tjakak, Boerangrang, Manglajang-gebergte, Tampomas, Tjikoeraj, Tjakraboewana, Tjakrawati, allen in West-Java). Zie ook J. F. G. Brumund. Bijdragen tot de kennis van

het Hindoeïsme op Java (1868), blz. 254-256, en het artikel van Dokter Van Tricht in Djåwå, 1929, blz. 51 e.v. en ook blz. 48-49 over de heiligdommen van de Badoeys en Dr. A. N. J. Th. à Th. van der Hoop. *Megalithic remains in South-Sumatra*, blz. 61-64.

4) Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst II, blz. 386, 387, 388.

5) Krom. t. a. p. blz. 386-387.

6) Volgens het Soerabaiasch Handelsblad van 3 Augustus 1937, 2e blad.

7) Zie Dr. A. N. J. Th. à Th. van der Hoop. *Megalithic remains in South-Sumatra*, blz. 142 e.v. en de afbeelding no. 49.

De terrassen van den Lawoe zijn het eerst met groote nauwkeurigheid beschreven door den grooten natuurvorschcr F. Junghuhn. ¹⁾

Op den 11en Mei 1838 ²⁾ beklom hij de drie toppen van dezen berg, het eerst den meest noordwestelijken van de drie, den Argå Bloengkå ³⁾ (3010 meter), daarop den Argå Toemiling (3193 meter) ⁴⁾ ook wel Argå Tiling genoemd, en den hoogsten top den Argå Doemilah (3265,4 meter) ⁵⁾, die juist op de grens van Madioen en Soerakarta ligt. Van den (in Soerakarta gelegen) Bloengkå zegt Junghuhn: „Op het midden van den top bevindt zich eene vierkante ruime uitholling, welke rand vroeger door een muur schijnt gevormd te zijn geweest en die derhalve blijkbaar door kunst is daar gesteld geworden”. ⁶⁾ Ook op den Toemiling waren „sporen van menschelijk verkeer zichtbaar; het grootste gedeelte van deszelfs geringe oppervlakte was in louter vierkante ruimten herschappen, welke randen uit op elkander gehoopte ruwe, onbewerkte steenen waren samengesteld.” ⁷⁾ En bij het bestijgen van de noordelijke helling van den Doemilah trof Junghuhn „wederom eenige door kunst gevormde terrassen aan, welke slechts met ruw op elkander gestapelde steenbrokken omringd zijn en zich niet volkomen tot aan de spits uitstrekken”. ⁸⁾ De hoogste top vormt, naar zijn beschrijving „eene vierkante daargestelde vlakte, ter breedte van ongeveer 15 voet”. Die vlakte is omgeven door „een muur, ter hoogte van 3 voet, welke uit ruw op elkander gestapelde steenen is

gevormd. Hierop wordt een zeer ruw uit planken gebouwd huisje aangetroffen, welks binnenste omtrent zoo veel ruimte heeft, dat men daarin uitgestrekt kan liggen. En toch beslaat het huisje het grootste gedeelte der oppervlakte van de spits, tusschen welker muren en het bedoelde huisje slechts een smalle gang overblijft. De welriekende bloemen, die ik hier vond, benevens de uitgebrande kolen, waarmede men had geofferd, maakten het waarschijnlijk, dat deze plaats door de Javanen als het verblijf eener Godheid en als heilig werd beschouwd.” ⁹⁾ „In de onmiddellijke nabijheid van de kruin,” gaat Junghuhn voort, „bestaat de oostelijke helling uit terrassen, welke door middel van smalle trappen tot aan het hoogste terras, waarop het huisje staat, met elkander zijn verbonden. Het grootste dezer terrassen is ongeveer 50 voet lang en 25 voet breed; zoowel deze trappen, die de verschillende terrassen met elkander verbinden, benevens de randen, waarmede zij op de wijze van een muur omgeven zijn, worden gevormd uit op elkander gestapelde ruwe hoekige steenen, waaraan geen enkel spoor van bearbeiding is waar te nemen. Nog lager aan de oostelijke helling, ongeveer 1000 voet beneden de kruin, treft men dergelijke terrassen aan met een huisje, dat volkomen met het eerstgenoemde overeenkomt. Men ontwaart aldaar talrijke stompe piramiden, welke uit steenen bestaan, die een tamelijke grootte hebben en ter hoogte van 5 a 8 voet ruw opeengestapeld liggen. Er wordt verhaald, dat deze terrassen en

1) In de Serat Tjentini, die in de zangen 98 t/m 108 de zuwerftocht van Sèh Amongrågå en zijn beide pânåkawan's over de vele toppen van den Lawoe beschrijft, wordt in zang 100 van de drie terrassen van den Doemilah gesproken, terwijl in zang 106 wordt gezegd, dat de Tiling drie poorten heeft.

2) Zie Java, deel II re druk (1853), blz. 420-465. Op den 19den Mei beklom hij den hoogsten top voor de tweede maal (blz. 462-465).

3) Argå beteekent berg. De beteekenis van Bloengkå is ons niet bekend.

4) Toemiling beteekent: „met voorover gebogen of vooruitgestoken hoofd oplettend en nauwkeurig kijken”; hier beteekent het waarschijnlijk: „beneden of bezijden het toppunt staan”.

5) Doemilah beteekent: „glanzend, vlammend, lichtend”.

6) Junghuhn t. a. p. blz. 441.

7) T. a. p. blz. 443.

8) T. a. p. blz. 444.

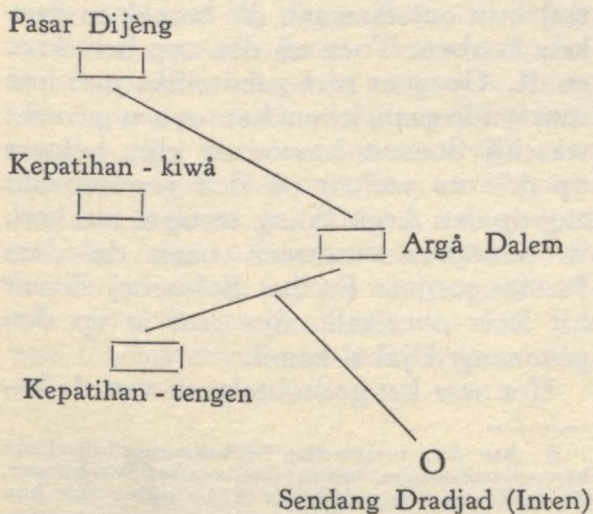
9) T. a. p. blz. 445.

deze steenhoopen door een Javaschen hooge priester zijn gevormd geworden, die hier als kluizenaar heeft geleefd. Het dikke bekleedsel van Lichenes, dat op deze steenen aangetroffen wordt, de welige struiken, wier knoestige stammen daarop wortel hebben geschoten, dit alles duidt eenen hoogen ouderdom aan". ¹⁾

In het Jaarverslag van den Topografischen Dienst over 1920 geeft R. C. Gaade wederom een beschrijving van deze terrassen ²⁾; hij treft er vijf aan waarvan de vier goed zichtbare op een kaart zijn aangegeven. Een door Jung-huhn aangetroffen ringmuur op den top van den Argâ Doemilah en de stompe uit steenen bestaande pyramiden aan den voet van dezen top bleken geheel verdwenen te zijn. Toch zagen wij op 20 Mei 1937 nog enkele dezer pyramiden niet ver van Argâ Dalem; deze pyramiden zijn elders graven, gedenkteekenen aan de dooden gewijd of, zooals op Nias bewaarplaats van schedels der dooden. ³⁾

In 1936 verscheen bij Bale Poestaka een door M. Hardjâdisastrâ en M. Jâsâsoepartâ samengesteld boekje met verhalen van den Lawoe ⁴⁾ dat ook de bovenbedoelde terrassen beschrijft. ⁵⁾

De schrijvers van dit boekje geven nog de meest uitvoerige gegevens.

De ligging dezer door opgestapelde

steen en gevormde terrassencomplexen zijn op bijgaand kaartje aangegeven. Het grootste heet Argâ Dalem en bestaat uit zeven terrassen, waarvan het benedenste 100 meter in het vierkant is. Op het hoogste terras is een huisje gemaakt, dat *pesanggaran* of *tjoengkoep* heet, waar offers, ook die van den Sultan van Jogjakarta gebracht worden. ⁶⁾ Men moet dit primitief-gebouwde heiligdom van het noorden uit beklimmen.

De *Kepatihan-kiwâ* en de *Kepatihan-tengen* zijn in denzelfden vorm gebouwd, maar bestaan slechts uit vijf terrassen, zijn dus kleiner. Hier zou dan de Patih (Rijksbestuurder) van „Soenan Lawoe” ⁷⁾ zijn verblijf gehad hebben.

De onderscheiding in *kiwâ* (links) en *tengen* (rechts) is zeer zeker aan de inrichting van het aloude Javaansche Vorstenbestuur ontleend. ⁸⁾ Eigenaardig is hier echter, dat rechts niet oostelijk, zooals het behoort, maar zuidelijk van het Vorstenverblijf is gelegen.

Op te merken valt verder, dat de *Kepatihan-kiwâ* den ingang in het noorden, de *Kepatihan-tengen* waar de Wigwam, de hut van de V. O. S. O. op staat, den ingang in het oosten heeft.

Ten noordwesten van de Argâ Dalem op $\pm$ 500 meter afstands, ligt de z. g. *Pasar Dijèng*, eveneens een terrassencomplex, met een ingang in het zuiden; bezuiden deze terrassen ligt een uitgestrekt zacht hellend kaal

¹⁾ T. a. p. blz. 446.

²⁾ Blz. 88 en 91.

³⁾ Deze piramiden vindt men o. m. op Nias, in Assam en Polynesië (Zie Heine-Geldern in *Anthropos* deel 23 (1928) blz. 279, 285, 294, 296, 298, 302.

⁴⁾ Tjarjos redi Lawoe.

⁵⁾ Blz. 13, 14 (met tekening), 15, 16, 17, 18, 28.

⁶⁾ Over deze offers hopen wij binnenkort nog het een en ander mede te deelen.

⁷⁾ Over deze mythische figuur straks meer.

⁸⁾ Zie het beroemde artikel van Rouffaer over de Vorstenlanden in de eerste druk van de Encyclopaedie van Ned. Indië, overgenomen in *Adatrecht-bundel* 34, blz. 287-290 en van denzelfden schrijver in *Bijdr. Kon. Inst.* deel 74, blz. 161-162. Het oude Javaansche Vorstenbestuur vóór 1755 kende ook twee Patih's, zie *Adatrecht-bundel* 34, blz. 285-286.

terrein waar volgens het volksgeloof de geesten van den Lawoe in den nacht van Djoemoewah Legi hun pasar-inkooopen doen. Men vertelt zelfs, dat elke malem Djoemoewah Legi het menschengegons van pasargangers te hooren is. Er zijn op dit terrein steenen in den vorm van een rechthoek of vierkant geplaatst alsof zij het grondvlak van pasarloodsen afpalen. Vroeger heette deze Pasar Dijèng een plaats te zijn waar men door booze geesten weggenomen kon worden (pangalapàn). Volgens een ander verhaal moet Pasar Dijèng de pasar van Soenan Lawoe geweest zijn. Het woord „dijèng” moet in verband gebracht worden met hjang d.i. geest of godheid,¹⁾ terwijl pasar oorspronkelijk waarschijnlijk: (kale) vlakke beteekende¹⁾.

Restanten van éénkamer-gebouwtjes zagen wij op een tocht van 20 Mei 1937 op een plek niet ver van den Argâ Dalem die door onze Javaansche begeleiders Pasar Kebowan werd genoemd, maar vermoedelijk meer bekend is onder den naam van Pandean, naar volksverlevering de groote smederij van Soenan Lawoe.

Dr. Stehn meende²⁾ op den ouden kraterbodem ten zuid-oosten van de Goewâ Setoepâ ook resten van gebouwen gevonden te hebben, waarschijnlijk ook kamers. Verder moet volgens dezen vulkanoloog niet ver van den kraterrand een put zijn, wellicht dezelfde, die Schrieke ook vermeldt in zijn artikel Brâmâ en Lawoe³⁾.

Het is — wellicht meer uit een ethnologisch dan historisch oogpunt — interessant de door ons gelezen en zelf verzamelde⁴⁾ volksverhalen over den top van den Lawoe en zijn omgeving in het kort weer te geven.

1) Mededeeling van Dr. Pigeaud.

2) Volgens een aan ons geschreven mededeeling.

3) In Djâwâ, Mangkoenegarannummer 1924, blz. 49. Dat deze put, „een nog steeds bezochte incubatieplaats”, in de Soekoehinscripties vermeld zou zijn, is Dr. Stutterheim niet bekend.

Naar het volksgeloof zetelde op Ngargâ Dalem Soenan Lawoe wiens geest nog op den Lawoe rondzweeft. Volgens de verhalen moet hij de laatste Vorst van Madjapahit geweest zijn, volgens een ander verhaal⁵⁾ moet hij een uit een selir (bijvrouw) geboren telg van het Madjapahitsche Vorstenhuis zijn geweest, die uit verdriet om het feit, dat hij geen Vorst kon worden, heimelijk naar den Lawoe-top vluchtte en daar onder den naam Djâkâ Keboek (keboek = verdwenen) leefde; na lang zoeken vond de Vorst van Madjapahit hem en deze verhief hem tot Soenan Lawoe; met zijn echtgenoot, Retnâ Doemilah bleef hij op den berg wonen. Zijn vader gelastte de Empoe (oppersmid) van Domas om met al zijn desagenooten naar den Lawoe te trekken om Soenan Lawoe behulpzaam te zijn bij het bouwen van een kraton.

Toen het rijk van Madjapahit viel en R. Patah Vorst van Demak werd, vluchtte een vorstentelg van Madjapahit, R. Goegoer, naar den Lawoetop. De Vorst zond negen wali's om den verdwenen prins op te zoeken. Zij trokken naar de oostelijke helling van den Lawoe, waar negen moskeeën (te Tambran, Sawahan, Karanganjar, Klantongan, Bogâaroem, Boeloegoenoeng, Plaosan, Klaten en Gatas) hun ontstaan aan dit bezoek te danken hebben. Toen zij den top bereikten en R. Goegoer niet goedschiks met hen mee wilde gaan, kwam het tot een gevecht waarbij Soenan Lawoe al zijn helpers op drie na verloor en zich genoodzaakt zag op den Argâ Tiling terug te trekken; R. Goegoer verdween naar de desa Pandangoegoer (in het Solosche) alwaar hij later overleed, zijn graf is op den goenoeng Djabal-kamil.

Hoe zeer het gedachteleven van de be-

4) Aan deze verzameling hebben eenige Inlandsche bestuursambtenaren, ambtenaren van het Boschwezen, desahoofden medegewerkt, die ik hier gaarne voor hun hulp dank zeg.

5) Zie Verslag Top. Dienst 1920, blz. 89.

volking vervuld is van het geloof in Soenan Lawoe blijkt uit tal van verhalen. De moeilijk-bereikbare, steile en dichtbeboscchte top, Argå Toemiling (3193 m.) was de plaats waar hij placht te bidden en waar hij heenging om te sterven; de heer Gaade deelt mede, dat zijn koelie's dezen top niet durfden beklimmen, en ook al in de Serat Tjintini ¹⁾ wordt van dezen top gezegd, dat deze verblijfplaats van den god Pramesti Giri Nåtå zeer „anker” is. De Loembong Selajoer bezuiden Argå Doemilah gelegen, was de voorraadschuur van Soenan Lawoe, en de ten westen daarvan gelegen Pawonsèwoe was zijn keuken. Een bepaalde soort djalak (djalak gading = ivoorkleurige djalak) is zijn boodschapper en de gids van hen, die den berg beklimmen.

Dan zijn er de verbodsbepalingen van Soenan Lawoe ²⁾, waarvan de algemeen bekende is: het verbod om bij de beklimming van den berg de groene kleur ³⁾ of het batikmotief polèng te dragen. Dezelfde verbodsbepalingen zijn door Ratoe Rårå Kidoel voorgeschreven. Ook, zegt men, is het onder het beklimmen van den berg streng verboden om den naam van Allah uit te spreken; het is echter voorgeschreven, om over sexueele onderwerpen te schertsen en zelfs vuile taal uit te slaan. Een Assistent-wedono van Plaosan, een onderdistrict op den Lawoe, vertelde ons, dat hem op tajoeban's geregeld gezegd werd, dat een ambtenaar, die een Lawoe-ressort bestuurt, en niet goed kan vuilbekken er niet op zijn plaats is. Men zegt in Plaosan ook, dat Soenan Lawoe niets van vroom-Mohammedaansche lieden moet hebben; en het zou aan dit bijgeloof toe te schrijven zijn,

dat in dit welvarende onderdistrict slechts 12 hadji's zijn.

Het geloof in Soenan Lawoe leeft eveneens aan de Madioensche zijde van den Lawoe, ook aan de noordzijde (Ngrambe, regentschap Ngawi). De volksverhalen vertellen dan nog dat vóór Soenan Lawoe den top bewoonde de goden er verbleven; men noemt dan namen van Batårå Goeroe en Narådå. Trouwens ook aan de Soerakartasche zijde kent men dit geloof. Immers is daar de heilige plaats Pringgådani of Pringgåsari de verblijfplaats van Raden Gatoetkåtjå of eigenlijk van Raden Kåtjånagåra (omdat de naam Gatoetkåtjå niet genoemd mag worden).

Wat men in Madioen echter niet aantreft dat is die merkwaardige s a n g g a r, het huisaltaar van den bekel, dat een schrijver van het artikel „Dateng Sarangan” (in Poesååkå Djawi 1925, blz. 107 e.v.) in de vlak bij de grens van Madioen gelegen Mangkoenegaransche desa Gåndåsoeli vond. Ook de zeer merkwaardige vlak bij Tawangmangoe gelegen desa Pantjod met haar typisch desafeest in de woekoe Måndåsija waarin een s a d o e (priester) optreedt ⁴⁾, heeft een sanggar.

Wel wordt in de genoemde woekoe in de gehuchten Dadi, Goepakan en Klaten in het Magetansche onderdistrict Plaosan ook een slametan en rejogan gehouden. De slametan waarvan de spijsen door eenige bebahoe's („desa-bestuursleden”) bijeengebracht worden begint, nadat men een geheelen nacht bij den bekel op gebleven is, om 4 uur in den ochtend van Selåså Kliwon en wordt dan overdag gevolgd door een rejogan. Den daarop volgenden nacht wordt wederom een slametan gehouden

1) Zie zang 106.

2) Zie Tjarijos redi Lawoe blz. 13.

3) Zelfs durfde een Assistent-Wedono niet het groengekleurde bovenaangehaald boekje: Tjarijos redi Lawoe naar den top mee te nemen.

4) Zie Dr. B. Schrieke in Djåwå, Mangkoenegar-

nummer 1924, blz. 49, die mededeelt, dat de huisaltaren van de bekel's van Pantjod, pågå heeten; verder M. Hardjådisastrå en M. Jåsåsoepartå in het boven reeds genoemde Tjarijos redi Lawoe (blz. 34-38) en S. Soehari in Poesååkå Djawi I blz. 106 e.v. Zie ook S. Pramånå in Kedjawèn van 8 April 1936.

waaraan de desalieden in spijzen bijdragen.

Ook in het vlak tegen de Sologrens, op 1900 meter hoogte gelegen gehucht Tjemârâ-sêwoe wordt de „bersih desa” in de woekoe Mândâsijâ gehouden en wel bij de heilige bron Soemberdoekoen. Terloops zij hier nog medegedeeld, dat aan de overzijde van de grensrivier (Kali Sat) gelegen tjoengkoeb een herinnering is aan een beruchten straatroover Raden Bagoes Bantjolânâ; deze naam vindt men weer terug onder de beschermgeesten van de bovengenoemde desa Pantjod. ¹⁾

Een ander voorbeeld van een in een woekoe gehouden slametan is ons bekend van het gehucht Waroe desa Tawangredjâ (Ngrambe) op de noordelijke helling van den Lawoe; hier wordt bij het graf van Kjahi Ageng Tjempâ in de woekoe Woekir op Djoemoeah-legi een slametan gehouden. ²⁾ Dit viere van dorpsjaarfeesten volgens de pawekon, in plaats van volgens de Javaansch-Arabische almanak, is ouderwetsch en komt ook voor op den Tengger. ³⁾

Behalve op den top van den Lawoe zijn nog terrassen aangetroffen op de noordelijke helling van dezen berg, en wel op den Dârâwati, ten westen van Oekir Baji ⁴⁾ en op den Koekoesan, een der toppen van het zuidelijk voorgebergte van den Lawoe. Op den Dârâwati zijn zeven terrassen aan weerszijden van een soort hoogvlakte die nogal uitgestrekt moet zijn. Op den Koekoesan ⁵⁾ bedraagt het aantal terrassen vijf.

Wellicht heeft ook de Wilis op zijn top de terrassencultus gekend. Er

is voorzoover ons bekend maar één schrijver, die mededeelingen over terrassen op den Dârâwati (2556 meter), den hoogsten top van het Wilis-complex, heeft gepubliceerd, de controleur F. Fokkens Jr, die in 1877 den niet gemakkelijken tocht naar dien top ondernam. Hij constateerde er het volgende: op het rechthoekig platform (60 voet lang en 40 voet breed) kwamen vier steenhoopen voor, twee groote, elk van circa twee meters en twee kleine van één meter hoogte. „Zij hadden den vorm van een afgeknotte pyramide en bestonden uit rolstenen door middel van zand en klei aan elkaar gevoegd”. ⁶⁾ Rondom het platform, ongeveer 6 voet lager, trof Fokkens een terras aan, „aan de noordzijde 25 voet en aan de zuidzijde ruim 50 voet breed, dat voor het meerendeel begroeid was met Alangalang en struikgewas”. Aan de zuidzijde trof Fokkens aan „de overblijfselen van muren, bestaande uit rolstenen, door zand en klei aangevoegd. Ze waren ongeveer één meter hoog en begrepsden twee vierkante ruimten, elk van ruim twaalf voet in het vierkant”. In één der ruimten liet Fokkens graven en vond op ruim twee voet diepte een vierkanten roodgebakken steen, ongeveer twee voet breed en drie kwart voet dik, welke horizontaal in den grond lag. ⁷⁾ Voorts vermeldt deze bestuursambtenaar nog, dat in de buurt van de dicht aan de boschgrens gelegen desa Poedak ook overblijfselen van „kunstmatige terrassen waarvan niemand de herkomst weet” voorkomen ⁸⁾. Vermoedelijk zijn bedoeld de door het desahoofd van Poedakkoelon in 1937 gevonden zwaar-overgroeide

1) S. Soehari in Poesâkâ Djawi I. Ons werd verteld, dat in deze desa veel dieven moeten wonen!

Het volksgeloof zegt, dat men, als men deze tjoengkoeb passeert, ook al vieze taal moet uitslaan; men verklaart dat dan aldus, dat de kirâtâ bâsâ van bantjolânâ is: banjolanâ, van banjolan (grapjes maken).

2) Mededeeling van den Wedono van Ngrambe, R. Moerakab, die een bijzondere belangstelling voor allerlei oudheden toonde. Het gehucht was oudtijds, naar de wedono eveneens mededeelde, een vrije desa

behoorende tot Jogjakarta; de bewoners moesten het genoemde graf onderhouden.

3) Mededeeling van Dr. Th. Pigeaud.

4) Hier is een pesanggrahan van het Boschwezen.

5) Met de „Hindoe-oudheden” onder no. 1438 vermeld in Rapport van den Oudheidkundigen Dienst 1915, blz. 120, zijn waarschijnlijk deze terrassen bedoeld.

6) Zie Tijdschr. Bat. Gen., deel 30 (1885), blz. 565.

7) Tijdschr. Bat. Gen., deel 30, blz. 566.

8) T. a. p. blz. 560.

terrassen beoosten den Goenoeng Boetak. ¹⁾

III. RESTANTEN VAN KALANGS.

Het raadsel van de Kalangs ²⁾ is nog steeds niet geheel opgelost. Zij vormden een aparte volksstam en woonden in de bosschen, onderscheidten zich door gebruiken en lichamelijke kenmerken van de andere Javanen en waren van beroep meestal houthakkers of houtbewerkers. Sultan Agoeng schijnt hen gedwongen te hebben in de bosschen in bepaalde voor hen bestemde desa's te wonen. ³⁾

Dat zij in aanraking geweest en beïnvloed zijn door de Hindoe-Javanen, heeft Dr. Stutterheim ⁴⁾ nog eens duidelijk met nieuw bewijsmateriaal aangetoond. Hun oudinheemsche opvattingen werden, evenals bij de Tenggerezen en Badoeis echter niet geheel afgezworen; maar in tegenstelling tot genoemde op eenzame bergen wonende volksgroepen, hebben zij zich op den duur met de hen omringende bevolking vermengd. ⁵⁾

Het was te verwachten, dat in de buurt van de Madioensche djatibosschen nog herinneringen aan de Kalangs bewaard zouden zijn gebleven. In en bij de Ngawische bosschen werden speciaal in het westen duidelijke gegevens gevonden.

In de desa's om Widādarèn (Walikoekoën) is het verhaal van de afkomst der Kalangs bekend. Een „sinatrija” zwierf in de bosschen, urineerde in een klapperdop, een zeug (tjèlèng srenggi geheeten) dronk den inhoud op, werd zwanger en bracht een prinses ter wereld, die Dewi Rajoeng Woelan, later Wandan Soerat heette. Toen zij, volwassen geworden, eens aan het weven was op een panggoeng, en haar

spoel naar beneden viel, durfde zij die niet zelf te halen en beloofde zij dengene te huwen, die haar de spoel kwam brengen. De vinder was een hond, Belangjoengjang geheeten, die dus met de prinses huwde. Uit dit huwelijk sproot een jongeling voort, die Djākā Sonā heette. Hij bleek de macht te bezitten om heilige boomen te kappen en heilige plaatsen te ontginnen zonder dat hem iets overkwam. De tjèlèng Srenggi vernietigde echter uit wraak tegenover Dewi Rajoeng, die haar moeder niet wilde erkennen, alle aanplantingen. En toen Djākā Sonā bemerkte, dat de hond Belangjoengjang de tjèlèng Srenggi niet wilde aanvallen, doodde hij den hond niet wetende dat deze zijn vader was. Eerst daarna vertelde zijn moeder met groot verdriet, dat hij zijn eigen vader vermoord had. Onmiddellijk keerde hij naar de plek terug waar de doode hond lag en begroef hem. De begraafplaats werd ons aangewezen in de desa Sambiredjā in een boschje met groote boomen temidden van een sawahcomplex, dat Boelak Tjandi heet. Het graf bestaat uit twee gewone steenen, bovendien groeien op het graf twee boomen, een berasan en een wegil. De bezitters der sawahs van Boelak Tjandi offeren na het planten op het graf uitsluitend emplèk-emplèk, d.i. fijngemaakte rijstzemelen gewikkeld in pisangblad, dat boven een vuur verwarmd wordt.

Djākā Sonā was zóó verdrietig en teleurgesteld over zijn afkomst, dat hij in eenzaamheid in de bosschen rondloofde. Zijn afstammelingen heetten Kalangs. Men zegt, dat in deze streken nog afstammelingen wonen, zoo bijvoorbeeld de vrouw van het hoofd der desa Sidāladjoe, en ook Karmādihardjā, de rijkste Javaan van Walikoekoën.

¹⁾ Mededeeling van den Assistent-Wedono van Sokā Raden Soegengsarpin.

²⁾ Literatuur over de Kalangs vindt men vermeld in de noot op blz. 99 van Kol. Tijdschrift jg. 24, 1935 (artikel van Dr. Stutterheim) en in Altona's ar-

tikel in Tijdschr. Bat. Genootschap 62 (1923) blz. 516, 517.

³⁾ Zie de Jonge. Opkomst van het Nederl. gezag enz. deel. 8, blz. 230, 231 en 265.

⁴⁾ In Kol. Tijdschrift jg. 24 (1935), blz. 97 e. v.

⁵⁾ Stutterheim t. a. p. blz. 101.

Verder moeten er nu nog Kalangs zijn, die alleen en uitsluitend magisch-gevaarlijke boomen durven en kunnen omhakken. Bosschen, die *a n g k e r* waren, zooals Kijanggâ, Klitèh en Brongkos, moeten door Kalangs ontgonnen zijn. Ook werd ons verteld, dat eenige gehuchten van de desa Widâdaren (bij Walikoekoen), zoo o.a. Kadjangan oorspronkelijk vestigingen van Kalangs waren.

Verder zijn in deze streken bekend de woorden

1. Kalangkamplong d.i. een Kalang wiens vader en moeder ook Kalang waren;
2. Kalangbrèt d.i. een Kalang waarvan de moeder alleen Kalang en 3. Kalangkatoel d.i. een Kalang waarvan de vader alleen Kalang is. ¹⁾

In het Saradansche is met behulp van gegevens van den heer Altona ²⁾ nog het volgende gevonden. De Kalangafstammelingen Sâdimedjâ van Klangon (onderdistrict Saradan) en Sâleksânâ van Tebon desa Ngoekira (onderdistrict Gemarang), die nu beiden reeds overleden zijn, stonden in groot aanzien bij hun desagenooten, zij durfden heilige gronden te ontginnen en te bewerken. Sâdimedjâ moest steeds, alvorens de gronden te bewerken, de glagah op den top van den Pandan verbranden. Een andere Sâdimedjâ woonde in het gehucht Menggoeng, desa Soekâredjâ, na zijn overlijden werd er op een randoe boom een pop geteekend, waarop de boom in brand werd gestoken. De asch werd op den grond uitgespreid; toen na eenigen tijd bleek, dat op die asch geen hondensporen te bespeuren waren werd zij weggegooid. De zegsman van den Assistent-Wedono van Saradan van wien wij

1) Al deze gegevens zijn voor mij verzameld door R. Soebari Danoesepoetrâ, gewezen Wedono van Gendingan.

2) Tectona deel 20 (1927), blz. 2 en de artikelen over Djati en Hindoes in Tectona deelen 15, 16.

3) Tijdschr. Bat. Genootschap, deel 51, blz. 407-410.

4) In deze desa vindt men, opgesloten in een klein huisje op een pasar, die om onnaspeurbare redenen pasar lândâ heet, een groote steenen kikvorsch waar vroeger geofferd werd (Zie Rapport Oudheidk. Dienst 1915, blz. 122).

dit verhaal hoorden, vertelde, dat Sâdimedjâ een Kalangbong was.

Op bovengenoemde Boelak Tjandi hebben wij van restanten van een tjandi niets gevonden. Het is wel merkwaardig, dat in Pânârâgâ in een desa Tjandi (onderdistrict Mlarak, district Ardjâwinangoen) het bovengenoemde verhaal van Djâkâ Sonâ ook bekend is. Het verhaal werd in 1909 door Knebel gepubliceerd ³⁾ en door den Regent van Pânârâgâ R. T. Soetiknâ in 1937 geverifiëerd. De wevende schoone heeft in dit verhaal geen naam, de hond is wederom een asoe belangjoengjang en ligt begraven op een plek, die Tjandi asoe of Tjandi dârâ (dârâ is de naam van een boom, die bij het graf staat) heet en waar de bevolking nog steeds offert.

In dezelfde desa ligt een graf, dat Trâwoelan heet en waarvan men niets meer weet dan, dat daar een zekere 'mbah Trâwoelan begraven ligt. Of de naam iets met Kalangs of Kalangverhalen te maken heeft, kunnen wij niet beoordeelen.

Dicht bij de hoofdplaats Magetan liggen vlak bij elkaar de desa's Tjandiredjâ ⁴⁾ en Kalang. Het eenige wat wij hier vonden was, dat de zeer bejaarde Mohamadredjâ, die afstamt van den eersten ontginner van Tjandiredjâ, een zekeren Kjahi Malang Senérang ⁵⁾ (afkomstig uit Mataram), het meergenoemde verhaal van Djâkâ Sonâ, dat zijn vader hem vertelde kende. De desa Kalang, ontgonnend door 'mbah Dânnâ, een Ronggâ, die uit Soekâwati in oorlogstijd was gevlucht, zou vroeger Kalang èdèk (?) geheeten hebben en een bekende plaats voor hanengevechten geweest zijn. ⁶⁾

5) De afstammelingen van dezen eersten ontginner (zijn broer Kjahi Malang Gati kwam later ook uit Mataram over) heetten: Brâdjâwidjâjâ, Djâjâtaroenâ, Sânnâredjâ, Karjani en de bovengenoemde Mohamadredjâ.

6) Kalangan beteekent o.a. een kring waar binnen een wedstrijd gehouden wordt. Later is ons verteld, dat Belangloejang, die een staat had, de tjikal bakal van Kalang was.

Uit het verhaal van de stichting van een ander gehucht *Kalangang*, desa *Tjarangredjå*, onderdistrict *Sampoeng* in *Pânârâgâ* blijkt, dat *Raden Kjahi Doplang*, een prijaï uit *Solo* met tien gezinnen de eerste ontginners waren en, dat van deze tien gezinshoofden slechts nog van drie hun namen bekend zijn, namelijk: *Bânâjå*, *Krâmâdrânå* gehuwd met een zuster van *Bânâjå*, en *Onggâkrâmå*, die afkomstig zouden zijn uit een desa *Sânggâroenggi*, in Zuid-*Solo* gelegen en dat *Bânâjå* en zijn zuster *Kalangs* zouden zijn, die nog een korte staart gehad moeten hebben. Aan *Bânâjå* en de beide genoemde mensen uit *Sânggâroenggi* werd het ontginnen van de huidige doekoehan *Kalangan* opgedragen. *Bânâjå* werd begraven op een plaats, die *Keling* heet.

Deze naam *Keling* doet denken aan een figuur uit de *Babad van Patjitan*, een zekere *Boeânå Keling*, een „tjang boedå” (hetgeen natuurlijk niet *Heiden* behoeft te beteekenen), afkomstig uit het gehucht *Djati*, die weigerde *Mohammedaan* te worden. Hij beschikte over een tooverformule (*adji*) *Pontjåsonå* geheeten, die echter niet bestand was tegen *Kjahi Adjoeg*, de magische kris van *Maulånå Mahribi*. Toen de man gedood was, moesten zijn hoofd en romp van elkaar gescheiden worden en op twee door een rivier gescheiden plaatsen begraven worden, anders zou de kracht van zijn *adji* hem weer levend maken ¹⁾. Ons werd medegedeeld, dat er drie graven van hem aan te wijzen zijn; zijn hoofd en de stok van zijn speer liggen begraven in het gehucht *Nglåos*

(desa *Bandjardjå*) op een plek, *Makamdåwå* geheeten, de romp ligt begraven aan de andere zijde van de kali, in het gehucht *Djati* op een plek, die *Genter* heet, en ten slotte is een been of voet begraven op de plek *Walikesoemå*, gehucht *Sampang* in de desa *Poerwåasri*. Bij het graf van *Djati* dat uit een wittemieren-hoop bestaat, viel het ons op, dat onder de tjoengkoeb tal van bundeltjes wit goed hingen, die hier door tal van mensen waren geofferd ter vervulling van een of andere gelofte.

Dit gebruik, dat nog bij enkele andere graven ²⁾ wordt toegepast, heet *nglangsé*. Dit woord beteekent eigenlijk het drapeeren van graven met wit goed, ook wel het spannen van een stuk wit goed boven een graf, dat op bepaalde dagen meestal *Djoemoeah Pon* of *Djoemoeah Kliwon* mag plaats hebben. Ook wordt voor zoover ons bekend slechts op twee plaatsen ³⁾ in *Patjitan*, een heester of bamboestoel over- of omhangen met wit goed. ⁴⁾ Naar *Dr. Stutterheim* ons mededeelde moet dit *nglangsé* een vóór-*Mohammedaansch* gebruik geweest zijn.

De aansporing van *Dr. Stutterheim* gericht tot de bestuursambtenaren in het bovenaangehaald artikel van het *Koloniaal Tijdschrift* om speciaal in het *Zuidergebergte* te zoeken naar sporen van *Kalangs*, was voor ons aanleiding, om een dergelijk onderzoek in *Patjitan* te doen verrichten. Naar *Dr. Stutterheim's* raad lieten wij zoeken naar verhalen over honden, de door de *Kalangs* vereerde pop en naar verhalen met incest-motieven. Eenig resultaat heeft

1) Zie *R. Gåndåwerdjå*, *Babad Patjitan* blz. 6 en 7. Zie ook *Poesákå Djawi* 1936 no. 8. *Babadipoen nagari Patjitan*.

2) Dat van *Ménak Sopål*, zoon van den stichter van *Trenggalek*, die denzelfden naam droeg, en van *Soetårekå*, zoon van *Toemenggoeng Watoeireng* of *Toemenggoeng Boetå Idjo* uit *Jogjakarta* vanwaar *S.* twee steenen rijstblokken meenam, die nog in het gehucht *Demeling* van de desa *Poerwåredjå* (o.d. *Patjitan*) zijn te zien. De genoemde *Toemenggoeng Boetå Idjo* was volgens een ander verhaal woonachtig

in *Semboejan* (*Wånågiri*). Hij had een zekere *Nålå dremå* in dienst, die later een *wajang bèbèr* van een *Madjapahitschen Vorst* ten geschenke kreeg (Zie *Kern in Tijdschr. Bat. Gen.* 1909 blz. 339).

3) *Tjingih* in de desa *Bangoen* (*Moendjoengan*) en *Watoeapatok* (*Tegalåmbå*).

4) In *Goenoengkidoel* (*Jogjakarta*) worden, eveneens ter vervulling van een gelofte, witte doeken om heilige plaatsen gespannen. Zie *Adatrechtbundel* 22 blz. 265 en *bundel* 33 blz. 192.

dit onderzoek alleen in West-Patjitan (Poenoen) gehad. Op of bij de plaatsen waar volgens de overlevering Boeânâ Keling en zijn kleinzoon Djatikoemelar (die in het gehucht Djatirâgâ beoosten de baai van Patjitan gelegen woonde) werd hiervan niets gevonden. Alleen in West-Patjitan (Poenoen) wisten enkele oudjes het Kalangverhaal. In één dier verhalen heet de wevende vrouw Kleting Biroe, die opgevoed werd door Djoeroe Mertani. Typisch is, dat in hetzelfde verhaal twee zoons (zonder naam) van Djâkâ Sonâ worden vermeld waarvan de eene in Tegalendoe (Jogjakarta) en de andere in Sânggâroenggi (zie boven, blz. 105 ¹), en dat hun nakomelingen in opdracht van den Vorst de eenzame en moeilijk-toegankelijke bosschen aan de zuidkust tot Blitar moesten ontginnen. Nieuw was ons ook in hetzelfde verhaal, dat de Kalangs geen hiel aan hun voet zouden hebben. Merkwaardig is een oud Poenoensch geloof, dat men in deze streek van Patjitan niet graag honden doodt. Dit bijgeloof zou voortspruiten uit het verhaal van Raden Kamplong, een Djin, die in een mensch werd veranderd, doch, op aarde gekomen, de vrome Mohammedanen zoo plaagde, dat de wali's hem in een hond veranderden. Zijn woonplaats was Semboean (Wânâgiri), hij verandert telkens van kleur en straft een ieder, die niet voor hem op zij wil gaan; nog altijd moet hij in die streken rondwaren.

Een ander verhaal zegt, dat de poendèn van Soedèn (asoe raden) en Nampih (afgeleid van ngenam tapih!), gelegen in de desa Tenggar in Wânâgiri dichtbij de Patjitansche grens graven van de wevende prinses en haar echtgenoot de hond moeten zijn.

Een incest-motief vindt men in het verhaal van twee kinderen — een dochter van de hoofdvrouw en een zoon van de bijvrouw — van den laatsten Brâwidjâjâ van Madjapahit, die heimelijk de kraton verlieten, in stilte huwden en op hun rondelingen terecht kwamen in Mâdjâ zooals Poenoeng (West-Patjitan) heette. De jonge man, Raden Prawirajoedâ geheeten, die later Goesti van Kalak (in het zuiden van Poenoeng waar een druipsteengrot is) werd, het Land Mâdjâ regeerde, werd door Kjahi Ageng Tembajat tot de Islam bekeerd, waarop hij met de dochter van dezen Kjahi huwde en later in de desa Kalak werd begraven waar men zijn graf nog kan aanwijzen; zijn eerste vrouw verliet hem uit verdriet en is later spoorloos verdwenen ²).

Het verhaal van de eerste ontginning van Lorog, een door bergen ingesloten vlakte aan de Zuidkust beoosten Patjitan, vertelt van twee tjikalbakal's (eerste ontginners), de ééne zoon van een Bandoengschen Adipati, de andere een verdreven Padjangsche prins (Raden Pandji Sandjajangrangin) zijn ³). De naam van eerstgenoemde, Kjahi Ageng Bandoeng geheeten, kan geen verband houden met de Priangansche plaats Bandoeng, die nog betrekkelijk jong is. Is deze tjikalbakal wellicht een Kalang geweest? Er is namelijk een door C. F. Winter Sr. gepubliceerd ⁴) verhaal over een uit Banjoemas afkomstige Raden Bandoeng (Winter schrijft: Bandoong), die na veel wederwaardigheden te hebben beleefd, in de lucht steeg, Soekmâ Ngambârâ heette, en later weer op aarde terugkeerde in de gedaante van den hond, die de stamvader der Kalangs was.

In de desa Sidâmoeljâ ten noordwes-

1) Volgens den verteller van dit verhaal ligt deze desa ten zuiden van Solo aan den weg naar Wânâgiri.

2) Zie voor bijzonderheden het boekje van R. Gândâwerdjâ: Babad Mâdjâ lan Babad Nglorog (1935), blz. 9 - 23. Zie ook Kadjawèn 1934, blz. 1089 e.v.

3) Zie R. Gândâwardjâ. Babad Mâdjâ lan Babad

Nglorog blz. 25 e.v. Verder L. Th. Mayer in Bijdragen Kon. Inst., deel 42 (1893), blz. 42 - 46.

4) Zie Bijdragen Kon. Inst. deel 55 (1903) blz. 402 e.v. Zie ook Tijdschr. Bat. Genootschap deel 24 (1877) blz. 439 waar sprake is van Djâkâ Bandoeng.

ten van de districtshoofdplaats Ngrambe (Ngawi), dus op het noordelijke bewoonde deel van den Lawoe, werden in het gehucht Tritis bij een twee meter hooge uitgraving van een erf in Februari 1937 aangetroffen twee cornalijnen kralen, en eenige ijzeren voorwerpen, die geheel identiek zijn aan de voorwerpen, die in de steenkistgraven van Wânâsari (Zuid-Jogjakarta) ¹⁾ en bij Tjepoe door Dr. Van der Hoop zijn gevonden. Deze schrijft, dat waarschijnlijk de gevonden voorwerpen van Sidâmoeljâ „overblijfselen (zijn) van een zeer merkwaardige bijzetting, zooals wij die tot nu toe in den Archipel niet kenden”. In 1938 zal hier een onderzoek van wege den Oudheidkundigen Dienst plaats hebben.

In deze desa is op een op een heuvel gelegen kerkhof naast een poendèn van Kjahi Gimbal (waarvan geen verhaal bekend is) nog niet lang geleden een afstammeling van een Kalang, een zekere Singâdongsâ, met zijn vrouw begraven. Deze man was echter niet iemand van de streek, maar een immigrant uit Solo. Het hoofd van de aangrenzende desa Sambiredjâ moet ook een afstammeling van een Kalang zijn. Het Kalangverhaal is zoowel in Sidâmoeljâ als in Sambiredjâ onder enkele oudjes bekend, doch met enkele afwijkingen. Zoo vertelt de 80-jarige uit Solo afkomstige Imamprawirâ in Sidâmoeljâ, dat de ronddolende man, die in de klapperdop urineerde, R. M. Prawâtâ heette, terwijl de moeder van Djâkâ Sonâ, Rârâsati werd genoemd; zijn verhaal eindigt met het feit, dat Djâkâ Sonâ nadat hij zijn vader (een srenggâlâ d.i. een jakhals) gedood heeft en gaat zwerven, tot vorst van de dji n's (demonen) ²⁾ der Serajoe-rivier wordt uitgeroepen. Een verhaal van Troenâsânâ

uit Sambiredjâ vermeldt in plaats van R. M. Prawâtâ een zeker R. Sepoetrâ met twee begeleiders Sontâ Semar en Sontâ Doedeh, terwijl de wevende prinses Dèwi Klimaran heet.

IV. HINDOE-JAVAANSCH TIJDPERK.

§ 1. Inleiding.

Wederom moet de mededeeling voorafgaan, dat schrijver dezès zich bepaald heeft tot het bijeenzamelen van de verspreide gegevens, die omtrent de Hindoe-Javaansche geschiedenis van de residentie Madioen zijn gepubliceerd. Met groote dankbaarheid dient gewag gemaakt te worden van de ruime voorlichting, die bij het opstellen van dit hoofdstuk van Dr. Stutterheim, Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst is genoten.

§ 2. Gedateerde inscripties.

De geschiedenis van het Hindoe-Javaansch tijdvak is alleen op te bouwen uit de op koperen platen of steenen gegrifte jaartallen van de Sjaka-jaartelling. Wij beginnen dus met een overzicht ³⁾ van de vindplaatsen te geven:

Jaartal volgens:		Vindplaats.
Sjaka jaartelling.	Christelijke jaartelling.	
		<i>10de eeuw.</i>
823	901	Koperen plaat van Pânârâgâ(?).
849	927	Koperen plaat uit Goranggarèng (Magetan) ⁴⁾

¹⁾ Zie Tijdschr. Bat. Genootsch. deel 75 (1935), blz. 83 e.v. en speciaal de afbeelding der artefacten tegenover blz. 97.

²⁾ T. Altona zegt op blz. 2 noot 4 van Tectona deel 20 (1927), dat dji n „in oude overleveringen de algemeene naam voor aborigines” is. Is dit wel juist?

³⁾ Gedeeltelijk overgenomen van N. J. Krom in Tijdschrift Bataviaasch Genootschap 53 (1911), blz. 229 — 268.

⁴⁾ Getranscribeerd en vertaald door Dr. Stutterheim in Tijdschrift Bataviaasch Genootschap deel 75 (1935), blz. 420 e.v.

- 908 986 Graantempeltje, vóór
1887 in hoofdstad Ma-
dioen, daarna in het
Museum. ¹⁾
- 913 991 Oorkonde op een steen
bij badplaats Sendang
Kamal bij Maospati,
sedert 1887 in het
Museum.

11de eeuw.

- 924 1002 Graantempeltje in Oete-
ran (Madioen).
- 938 1016 Graantempeltje in den
stadstuin te Pânâragâ.
- 940 1018 Steen in gehucht Sadon,
desa Tjepâkâ (Mage-
tan).
- 950 1028 Graantempeltje, vóór
1887 in hoofdstad Ma-
dioen, daarna in het
Museum.
- 950 1028 Steen in gehucht Pon-
dok, desa Wakah
(Ngrambe, Ngawi).
- 950 1028 Steen in de desa Plâsâ
(Ngrambe, Ngawi).
- 953 1031 Graantempeltje in den
stadstuin van Pânâragâ.

12de eeuw.

- 1026 1108 Steen uit gehucht Sirah
Keteng, desa Bedingin
(Pânâragâ), nu in het
Museum.
- 1056 1134 Groote kalisteen in desa
Boengkoek (Parang,
Magetan).
- 1071 1139 Steen in gehucht Selâ-
dânâ van desa Karang-
patihan (Pânâragâ).

- 1094 1172 Steen uit Setràidjajan,
gehucht Djabon, desa
Darmâredjâ (Tjaroeban),
thans in Saradan.

13de eeuw.

- 1126 1204 Een klein steentje uit
Tadji (district Maospati,
regentschap Magetan).

14de eeuw.

- 1231 1309 Steen in een trede van
de trap der moskee van
de vrije desa Tegalsari
(Pânâragâ).
- 1300 1378 Kalisteen op erf van
Assistent-Wedânâ van
Parang (Magetan).
- 1308 1386 Beeld in het Museum,
dat op controleurs-erf te
Madioen heeft gestaan.
- 1318 1396 Sarkofaag aan de poort,
die toegang geeft tot het
graf van Betârâ Katong
in de vrije desa Setânâ
(Pânâragâ).
- 1320 1398 Steenen watervat in ge-
hucht Waroedjèrèng, de-
sa Glonggong (district
Oeteran), door Hoeper-
mans beschreven, maar
later verdwenen.

15de eeuw.

- 1334 1412 Steenen altaar (?), ge-
vonden in een koffietuin
Tjondràgeni, thans te
Poedak (Sokâ, Pânâra-
gâ).
- 1338 1416 Doerga-beeld uit Gelang
(Oeteran), nu in Ngebel.
- 1340 1418 Ganesja in den stadstuin
te Pânâragâ.
- 1345 1423 Los steenblok in den
stadstuin te Pânâragâ.
- 1355 1433 Een steen uit den bo-
vengenoemden koffie-
tuin Tjondràgeni.

¹⁾ Onder „het Museum” wordt hier en later dat
van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap te Batavia
verstaan.

- 1381 1459 Een steen gevonden bij Sinee (Ngawi) op de noordoostelijke helft van den Lawoe. ¹⁾
- 1391 1469 Steentje van controleurs-erf te Madioen, nu in het Museum.
- 1392 1470 Een pijlertje in desa Ngadiredjâ, district Goranggareng (Magetan).

§ 3a. De koperen plaat van Pânârâgâ (901).

In 1881 werden door Mr. Van der Chijs aan het Bataviaasch Genootschap aangeboden vier koperen platen, die in 1868 in Pânârâgâ gevonden zouden zijn ²⁾. De op deze platen vermelde oorkonde betreft het verheffen van eenige stukken tuingrond te Tadjî, verkregen van eenige met name genoemde inwoners van die plaats door den Rakrjan (een hoogwaardigheidsbekleeder) van Watoetihang, geheeten Poe Sanggrama Doerandara, die op deze gronden een kluizenaarsverblijf stichtte, geheeten Ing Dewasabha en hiertoe van den Koning Sjri Maharadja Rake Watoekoera Djah Balitoeng vrijdom van bepaalde belastingen kreeg. ³⁾

Dr. Brandes, die deze oorkonde transcribeerde ⁴⁾ twijfelde er aan, dat Pânârâgâ de oorspronkelijke plaats van afkomst zou zijn. Waarop deze twijfel gegrond was, is onbekend gebleven. De plaats Tadjî doet denken aan de desa van dien naam ⁵⁾ waar de steen van 1204 (volgens Krom 1214) gevonden is. De naam van

den Rakrjan (vermoedelijk een prins van den bloede) komt ook voor in oorkonden van steenen in Bagelen en Jogja. ⁶⁾ Maar Koning Balitoeng, die in deze oorkonde vermeld wordt, was de eerste vorst, die zoowel op Midden als Oost-Java heerschte.

§ 3b. De koperen plaat uit Goranggareng. (927).

Deze plaat zou door een landbouwer bij het ploegen op zijn akker gevonden zijn in de desa Goranggareng. De oorkonde is uitvoerig beschreven, toegelicht, getranscribeerd en vertaald door Dr. Stutterheim in Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap deel 75 (1935) blz. 420 - 437. Zij bevat het bevestigen van een vrijstift door den Koning Poe Wagisjwara. Dr. Stutterheim meent als „werk-hypothese” voor te mogen stellen de veronderstelling, dat deze vorst Koning Wawa moet zijn geweest, die aan het einde van zijn leven in den geestelijken stand zou zijn getreden, onder den wijdingsnaam Poe Wagisjwara de oorkonde uitgevaardigd zou kunnen hebben in een klooster of eenig andere retraite te Garoeng aan den voet van den Diëng.

De begiftigde is 's Vorsten Rijksbestuurder, d.i. dus — indien Dr. Stutterheim's hypothese juist is — de beoemde opvolger van Wawa, Koning Sindok ⁷⁾.

Het vrijstift moet, naar Dr. Stutterheim's veronderstelling een plaats zijn ge-

1) De op deze steen aangebrachte inscriptie is van hetzelfde soort schrift als dat van de Soekoeh en Tjetâ-tempels op de Mangkoenegaransche helling van den Lawoe. Een uit de hoofdstad Madioen naar het Museum overgebracht relief bevat eveneens Soekoeh-schrift en vermoedelijk ook het jaartal 1381, zie Tijdschrift Bataviaasch Genootschap deel 62 (1923), blz. 501. 502, 510, 511 en 512.

2) Notulen Bataviaasch Genootschap van 1881, blz. 85.

3) Van deze en andere inscripties werd mij van gezaghebbende zijde te Batavia de inhoud medegedeeld. Zie echter ook Holle in Tijdschrift Bataviaasch Genootschap 1882, blz. 540 en Notulen Bataviaasch Genootschap 1882, blz. 51.

4) Zie Verhandelingen Bataviaasch Genootschap deel 60, blz. 28 e. v.

5) Aan den weg tusschen Poerwâdadi en Simâ in het regentschap Magetan, gelegen. Verondersteld is ook, dat bedoeld zou kunnen zijn de tegenwoordige desa Tadjî bij Prambanan (zie Van Stein Callenfels in Oudheidkundig Verslag 1918, blz. 77.)

6) Zie Krom, Hindoe-Javaansche geschiedenis, blz. 186.

7) Deze koning zou dan grondbezit in Madioen gehad hebben, doch uit zijn koningsoorkonden blijkt dit niet. (Stutterheim t.a.p. blz. 430).

weest waar de asch van een verbrande uit bloemen en andere planten-onderdeelen vervaardigde pop, waarin zich de asch van een overledene bevindt in zee (of in het onderhavige geval in de Madioen-rivier) werd geworpen. ¹⁾ Vermoed wordt, dat dan niet alleen de asch van den overleden Rijksbestuurder, maar ook die van zijn afstammelingen plechtig in de rivier geworpen werden. ²⁾ De kosten van de ceremoniën werden dan betaald uit de opbrengst van het vrijstift.

§ 4. De graantempeltjes uit het einde van de 10de en het begin van de 11de eeuw.

Uit den tijd van de Vorsten Dharmawangsa en zijn schoonzoon Erlangga, dus van ongeveer 990 tot circa 1045, zijn zeven gedateerde inscripties aangetroffen. Drie ³⁾ daarvan zijn gegrift op de z.g. graantempeltjes, die in grooten getale in de residentie Madioen zijn gevonden. ⁴⁾

Krom ⁵⁾ meent, dat deze tempeltjes onmiddellijke voorgangers van het model der thans nog gebruikelijke loemboengs zijn. Naar zijn veronderstelling waren zij gewijd aan Sjri als beschermster van den rijstbouw.

Dr. Stutterheim veronderstelt, dat men hier niet met graantempeltjes, maar met bewaarplaatsen van asch van overledenen te maken heeft. ⁶⁾

Uit de 10de eeuw (991) dateert ook de steen van Sendang Kamal (bij Maospati), die volgens Krom ⁷⁾ het oudste positieve gegeven voor het gezag

van het Oost-Javaansche rijk in de residentie Madioen is. De op deze he-las! zeer defecte steen vermelde oorkonde ⁸⁾ betreft een bevel, gericht tot de landbouwers van Kawambang koelwan (koelon), in verband met de stichting van een parhangan (voorouderheiligdom?), met gunstbewijzen van den Koning (wiens naam niet wordt vermeld) aan den Samgat van Kanoe-roehan Poe Boeroeng. Belangrijk is, dat de oorkonde melding maakt van het wetboek Sjiwasjasana ⁹⁾.

Deze steen stond bij een badplaats. De vraag is of in den Hindoetijd hier al een badplaats was. Het is zoo goed als zeker, dat op 5 October 1678 Hurdt en Amangkoerat II met hun leger — Troenadjaja achtervolgende — hier langs zijn getrokken. In Hurdt's dagboek wordt, namelijk, melding gemaakt van „een vierkanten steenen bak waarin bij oude tijden jongelieden wanneer zij trouwen wilden zich moesten wasschen, niet ver van daar stond een steenen beeld ¹⁰⁾, een buffel gelijkende, aan wien zij dan, zich gewasschen hebbende offeranden plegen te doen, zijnde volgens den Soenan deze volkeren te dier tijde nog Heidenen”. ¹¹⁾

§ 5. Kluizenarijen uit den tijd van Erlangga. (1010 — ± 1045).

Bij een bezoek van Dr. Stutterheim in Juli 1937 werden op twee plaatsen op de helling van den Lawoe Hindoe-Javaansche overblijfselen gevonden, die vermoedelijk eens deel hebben

1) Zie hierover verder het artikel van Dr. Stutterheim, blz. 427 t/m 429.

2) T. a. p. blz. 430.

3) Vier, indien men het met het jaartal 986 gedateerde graantempeltje mederekent tot het tijdvak van Dharmawangsa.

4) Thans in het Museum; in den stadstuin van Panaraga bevinden er zich acht.

5) N. J. Krom. Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst deel II blz. 44.

6) Dr. Stutterheim hoopt deze gissing t. z. t. uitvoerig te documenteeren.

7) Hindoe-Javaansche geschiedenis (1931), blz. 231.

8) Getranscribeerd door Brandes in Oud-Javaansche oorkonden (Verh. Bataviaasch Genootschap deel 60 blz. 119 en 120).

9) Krom. Hindoe-Javaansche geschiedenis, blz. 230 en 231.

10) Er moet vroeger hier inderdaad een nandi gestaan hebben.

11) De Jonge. Opkomst van het Nederlandsch gezag enz. deel VII blz. 228. Het woord Heidenen kan natuurlijk een vertaling zijn van Boeda, waarmee ook Hindoe-Javanen bedoeld kunnen zijn.

uitgemaakt van kluizenarijen. Beiden dateeren uit Erlangga's tijd; de eene uit het jaar 1018, de andere uit 1028.

De ééne werd aangetroffen in Sadon¹⁾ — vroeger een zelfstandige desa, nu gehucht van Tjepåkå — ten noordwesten van Magetan gelegen. Hier vond Knebel in 1906 veel meer restanten dan Hoepermans in 1866 van zijn vondst rapporteerde²⁾, o.a. „7 tempeltoppen in den vorm kemben”, eenige boven- en beneden-drempelstukken, een tempelpoort, twee banaspatis, enz. Wat — merkwaardig genoeg! — Knebel niet rapporteerde is een jaartal op één der steenen van 940 Sjaka en nog bovendien twee yoni's en nog een nandi — uit een anderen tijd dateerende dan de restanten van de kluizenarij³⁾ — die op erven in dezelfde desa Sadon zijn aangetroffen.

Krom meende uit Knebel's vondst te mogen concludeeren, dat hier „zonder eenigen twijfel” een tempel gestaan heeft „waarvan de aard intusschen niet blijkt”⁴⁾. Dr. Stutterheim meent echter, dat het een kluizenarij moet geweest zijn, die wellicht door den Oudheidkundigen Dienst weer gedeeltelijk gereconstrueerd zou kunnen worden. Het is te betreuren, dat gebrek aan personeel bij genoemden Dienst een nader onderzoek voorloopig nog niet mogelijk zal maken.

De tweede vermoedelijke kluizenarij, waarvan restanten eerst in 1937 werden gevonden in het gehucht Pondok (desa Wakah, Ngawi), dateert uit 950 Sjaka, hetgeen uit een inscriptie op één der gevonden steenen bleek. Ook hier zijn nadere onderzoekingen gewenscht.

§ 6. Het rijk van Wengker.

Eén van Erlangga's machtigste tegenstanders was de Vorst van het rijk

Wengker, Widjaja geheeten. Dr. Van Stein Callenfels⁵⁾ vermoedt, dat dit rijk zijn hoofdzetel in Pânârâgâ heeft gehad. In de Serat Tjenti ni komt in Zang 213 een passage voor, die Dr. Van Stein Callenfels aldus vrij vertaalt: „Volgens verhalen was in den tijd van den dipati Pandji diens poera in Pranaraga, genaamd de poera Wengker. Het gevolg van de prinsessen keerde, wanneer zij reeds te Wengker gekomen waren, elk naar zijn eigen huis terug. Langen tijd werd de poera van Wengker bewoond door het opperste hoofd van Pranaraga. De adipati's van Pawengker volgden elkaar geregeld op, zonder dat er iets tusschen kwam, steeds met den titel van dipati, in de poera van Wengker. Tenslotte kwam er een slechtaard aan het bewind. Hij werd vernietigd door goesti Betara Katong.”

Hieruit concludeert Dr. Van Stein Callenfels, dat de poera van de Vorsten van Wengker waarschijnlijk gestaan moet hebben in de nu nog bestaande vrije desa Setânâ dichtbij de stad Pânârâgâ waar de graven van Beârâ Katong, eerste Mohammedaansche heerscher van Pânârâgâ, en zijn afstammelingen liggen. Ook historische gegevens verzetten zich, volgens genoemden schrijver niet tegen deze identificatie, hoewel de vele gevonden uit het einde van de tiende en het begin van de elfde eeuw dateerende inscripties geen gewag maken van Wengker.

Verhaald wordt, dat de zelfstandige Vorst van Wengker Widjaja, zich had teruggetrokken in zijn kraton Tapa. „Het blijkt niet”, zegt Krom, „of dat de eigennaam van de residentie is, of dat de vorst gezegd wordt in ascese (tapa) te verblijven.”⁶⁾ In allen gevalle

1905 - 1905 blz. 53 - 54 en Hoeperman's bevindingen in Rapport van den Oudheidkundigen dienst 1913 blz. 299.

3) Mededeeling van Dr. Stutterheim.

4) Hindoe-Javaansche kunst II, blz. 310.

5) Zie Oudheidkundig Verslag 1918, blz. 74 - 84.

6) Hindoe-Javaansche geschiedenis (1926) blz. 258 en 259.

1) Dr. Stutterheim acht het niet onwaarschijnlijk, dat deze naam ontleend is aan het Oud-Javaansche sadhon, d.i. plaats waar een kluizenaar (sadhoe) verblijf houdt.

2) Knebel's rapport in Rapport van de Commissie in Nederlandsch-Indië voor oudheidkundig onderzoek

wordt hij van die plaats door Erlangga verjaagd, hij vlucht met achterlaten van familie en schatten naar Kapang en wordt in 1035 ¹⁾ in Sarasa overmeesterd. Met deze overwinning eindigen de oorlogen van Erlangga ²⁾. Waar Kapang en Sarasa liggen is onbekend.

Veel later in den Madjapahitschen tijdherrijst Wengker wederom, maar nu als titel, die aan leden van het Koninklijk huis wordt toegekend ³⁾. In nauwe relatie tot een dier vorsten van Wengker staat de draagster van een vorstentitel Djagaraga, ⁴⁾ ook een plaats, en langen tijd een regentschap, in het noorden van de residentie Madioen.

De bovenvermelde aanhaling uit de Serat Tjenti ni zou er op wijzen, dat ook na Erlangga's overwinning tot in den tijd van den later te noemen Baṭārā Katong (in de periode van de ondergang van Madjapahit en de opkomst van Demak), Pānārāgā nog Wengker heette. De gewezen Patih van Pānārāgā, R. Tjitrākoesoemā, deelde ons mede, dat onder de oudjes van Pānārāgā het verhaal gaat, dat vóór Baṭārā Katong's bewind zijn rijk Wengker heette. R. A. A. Sam, gewezen Regent van Pānārāgā, nu Regent van Malang, beweert dat volgens hem door eenige naib's verstrekte inlichtingen de door Baṭārā Katong verslagen Hindoe-Javaanschen bewindhebber Kjahi Ageng Demang Koetoe ook wel Kjahi Ageng Demang Wengker heette. Het gehucht Koetoe van de desa Singāsarèn ligt vlakbij de latere hofstad van Baṭārā Katong. Er is echter ook nog een desa van dien naam ten zuidoosten van Pānārāgā bij de onderdistrictshoofdplaats Djētis; in de buurt daarvan is een straks te vermelden steen met jaartal gevonden. In de vrije desa Setānā waar Baṭārā Katong begraven ligt is door Knebel op

een „sarkofaag” het jaartal 1396 gevonden; dit jaar valt in de Madjapahitsche periode (1293 - 1520).

§ 7 De drie inscripties uit den tijd van Dahan

Na Erlangga's dood wordt het Oost-Javaansche rijk gesplitst. Het westelijke deel heet Pandjaloe, later Dahan of Kediri (± 1045 - 1222). Hiertoe behoorde ook Madioen. Het oostelijke deel, Djanggala, is spoedig onder de macht van het westelijke deel gekomen.

Uit dezen tijd zijn in Madioen slechts drie gedateerde inscripties gevonden. Allereerst die van Sirah Keteng, desa Bedingin (1026), in Zuid-Pānārāgā. De steen, die eerst op het erf van den Regent van Madioen heeft gelegen en later naar het Museum is overgebracht, maakte onderdeel uit van een monument, dat vermoedelijk een poort is geweest met een groot banaspati-hoofd, dat op het mooi-gelegen plekje te zien is. Onder deze poort loopt van een vlakbij gelegen bron, naar men in 1925 ontdekte, een buis van ongeveer 1 meter middellijn, die men op 500 meter afstands bij het graven van een put in de desa Sambilawang weer aangetroffen heeft. Men zegt, dat deze ondergrondse waterleiding zelfs tot Trenggalek doorloopt!

De genoemde steen begint met een metrische lofspraak op den Vorst Djajawarsja (waarschijnlijk een Kadirisch Vorst) in wien Wisjnoe zich heeft belichaamd en behelst verder een gunstbewijs ten behoeve van den atitih (misschien een administratief ambtenaar) Mardjaja ⁵⁾.

In de nabij Bedingin gelegen desa Koepoek vond Knebel een padmasana, een beschreven steen met zes karakters,

1) Volgens Krom t.a.p. blz. 258. Kern in Verspreide geschriften VII, blz. 96 noot 4 meent, dat het 1037 moet zijn.

2) Krom, t. a. p. blz. 253.

3) Krom, Hindoe-Javaansche geschiedenis (1926), blz. 252, 380, 381, 399, 415, 416, 439 (noot 4) en 445.

4) Krom t. a. p. blz. 252

5) Transcriptie in Oud-Javaansche oorkonden van Dr. J. L. A. Brandes (Verhandelingen Bataviaasch Genootschap deel 60 blz. 149 e. v.) Zie ook: Krom, Hindoe-Javaansche geschiedenis (1931), blz. 288.

een vierkante met 7 regels omgaand schrift en de onderhelft van een vierarmigen Ganesja. Deze beelden en steenen en nog andere, die verdwenen zijn, zouden van Sirah Keteng afkomstig zijn ¹⁾).

Het tweede jaartal uit den Kadirischen tijd is 1139, gevonden op een steen, eveneens, in het zuiden van Pânârâgâ, namelijk in het gehucht Selâdânâ, van de desa Karangpatihan.

Het derde jaartal (1204) is gelezen op een defecte steen van de boven blz. 109 reeds vermelde desa Tadjî, in het westelijk deel van de residentie, in Magetan. Uit het schrift ²⁾ valt te lezen, dat het gaat om de afbakening van een vrijgebied, waarschijnlijk voor godsdienstige doeleinden ten behoeve van Poe Toemambi (?). Dr. Brandes meent uit taal en spelling zoomede uit het woord „tinulad” (dat hij met „gecopieerd” vertaalt) te moeten afleiden, dat het schrift niet uit 1204 moet dateeren. ³⁾).

§ 8. De kraton van Gegelang.

In het oostelijk deel van de tegenwoordige desa Dâhâ en het westelijke deel van de desa Glonggong beoosten den weg Madioen-Pânârâgâ heeft een kraton gestaan. De grenzen van de bêtêng der kraton zijn nog precies bekend. ⁴⁾ Er zijn nog oude menschen in de desa's, die zich kunnen herinneren, dat de steenen van de muren der bêtêng weggehaald werden, om er de fabriek Pagottan en de pesanggrahan bij de warme bronnen van Ngoemboel mee te bouwen of te repareeren; van de muren is niets meer te zien.

Binnen de bêtêng, die ongeveer een vierkant waarvan de oostzijde aan den grooten weg van Madioen naar Pânârâgâ ligt, vormt, zijn de volgende gehuchts- en pleknamen aangetroffen: Ngrawan, Gedong, Pelem-goerih, Tambakbâjâ en in het zuidoostelijk deel dicht aan de kali Glonggong een hooggelegen erf, dat in den volksmond Daton (afkorting van kedaton) heet, en voorts in het zuidwestelijk hoekje het wooncomplex Gelang. Het wooncomplex Dâhâ ligt ten noordwesten van de „kraton.”

Op een oude kaart van de tweede helft der 17de eeuw, gepubliceerd in De Jonge's Opkomst van het Nederlandsch gezag deel VII, staat aan den voet van den Wilis aangegeven: Egginglangh, een gewezen koninckrijk nu woest”. N. W. Hoepermans vindt er bijna twee eeuwen later (Maart 1866) geen bosschen meer, maar „een groote menigte roode steen, van breeden en langen vorm” zoomede „hier en daar een oud fundament” ⁵⁾ J. Knebel kon in 1905 of 1906 geen sporen van de kraton, zelfs niet in de herinnering van desalieden vinden. ⁶⁾

Van Gelang is afkomstig een Doerga beeld met het Sjaka-jaartal 1338 of 1416, (zie boven blz. 109 ⁷⁾ Verder vindt men in een moskee van het gehucht Ngrawan van de desa Dâlâpâ een yoni ⁸⁾; bij deze moskee ligt een kerkhof, waar begraven zou liggen een pradjoerit Tambakjoedâ uit Tjempâlâ, die, naar het verhaal vertelt (zie beneden) in den strijd tegen Ratoe Gelang het leven liet.

In dezelfde desa zijn vroeger gevonden maar weer verdwenen een steenen wa-

1) Rapport Oudheidkundige Commissie 1905/1906, blz. 84-85.

2) Getranscribeerd door Brandes in Oud-Javaansche oorkonden (Verhandelingen Bataviaasch Genootschap, deel 60, blz. 187 e. v.)

3) Aldus ook Krom in Hindoe-Javaansche geschiedenis, blz. 301, noot 6, die tevens meent, dat het jaartal 1214 moet zijn.

4) Een situatiekaart is in het archief van den Oudheidkundigen Dienst.

5) Zie Rapport van den Oudheidkundigen Dienst 1913, blz. 292 en Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, deel 21 (1875), blz. 149.

6) Rapport Oudheidkundige Commissie 1905-1906, blz. 37.

7) Als voren blz. 32.

8) Zij is dus niet verdwenen, zooals in Rapport van den Oudheidkundigen Dienst van 1915 blz. 111-112 wordt verondersteld.

tervat met het Sjakajaartal 1320 (1398 A.D.) en een yoni.

Zeer heilig en voor bestuursambtenaren niet toegankelijk is de begraafplaats Gedong, waarvan de muren uit Madjapahitsteenen bestaan. Volgens het verhaal, dat den heer Knebel werd gedaan¹⁾ zouden hier begraven liggen de twee gebroeders Setrâwidjâjâ en Setrâwiroedâ — neven van Soenan Kalidjâgâ — die vergeefs naar de hand van de Ratoe van Gelang dongen; volgens het ons vertelde verhaal waren het twee zoons van den Vorst van Tjempâlâ, die met den pradjoerit Tambakjoedâ op bevel van Soenan Kalidjâgâ naar Gelang trokken. Toen zij de schoone prinses zagen werden zij beiden verliefd op haar. De Ratoe van Gelang, die aan Soenan Kalidjâgâ te danken had, dat zij van een worm in een prinses veranderd werd, en het bosch om zich heen in een kraton omgetooverd zag, had aan den wali moeten beloven den oudsten broeder te kiezen, doch haar hart ging naar den jongste. Zij weifelde, zond de gebroeders weg, die beiden meenden afgewezen te zijn, de oudste pleegde zelfmoord. Toen bond Tambakjoedâ de strijd aan tegen de Ratoe van Gelang, maar sneuvelde, waarop ook de tweede broeder zich het leven benam.

Een ander verhaal spreekt van twee prinsessen, waarvan de oudste Vorstin zou zijn en met den oudsten van de twee broeders moest trouwen, terwijl de jongere bestemd was voor den anderen broer, die Patih zou worden; de oudste prinses werd echter verliefd op den jongeren broer.

Het einde van het drama is, dat Soenan Kalidjâgâ op zijn terugreis de prinses weer tot haar oude gedaante en de kraton weer tot zijn ouden staat (bosch) doet terugkeeren.

1) Gepubliceerd in Rapport Commissie oudheidkundig onderzoek 1905 - 1906, blz. 33 - 36.

2) Opgeteekend door R.A.A. Sam, gewezen Regent van Pânârâgâ, thans Regent van Malang.

In Pânârâgâ gaat het verhaal²⁾ dat in den Madjapahitschen tijd (1293-1520) het rijk Gelang waaronder ook Pânârâgâ ressorteerde, geregeerd werd door Ratoe Praboe Brâkoemârâ of Praboe Widjâjâ, zoon van een Madjapahitschen Vorst (Praboe Brâwidjâjâ III). Deze Brâkoemârâ werd opgevolgd door zijn zoon Pangeran Demang Irawan.

Pangeran Demang Irawan werd opgevolgd door zijn zoon Raden Demang, die uit vrees voor een gewelddadige bekeering door den zoo beroemden Batârâ Katong naar Kediri vluchtte, waar hij in Ngadiloewih begraven zou zijn.

Uit een stamboom van een Regent van Pânârâgâ (Tjâkrânegârâ I) lezen wij, dat een Dèwi Manik (dochter van Brâwidjâjâ V) gehuwd was met Ariâ Soemangsang „Adipati van Gegelang, Kediri”. Hun zoon was Pangéran Demang, eveneens Adipati van Gegelang, terwijl diens zoon denzelfden titel voerde, maar den Mohammedaanschen naam van Kjai Ageng Ngabdoel Moersat droeg.

Gelanggelang is blijkens een oorkonde van 1294 A. D. de naam van het Kadirische rijk. In deze oorkonde door Brandes vertaald in zijn uitgave van de Pararaton³⁾ wordt gesproken van Djajakatwang van Gelanggelang. Deze was sinds 1271 een onderkoning in Kediri, dat tot het Singasarische rijk behoorde. Hij stond tegen zijn eigen koning Kartanagara op, maakte in 1292 een einde aan het rijk Singasari en werd aldus meester van Java. Een nieuw zelfstandig Kediri'sch rijk ontstaat dat echter slechts een jaar heeft geleefd (1292-1293).

Chineesche berichten uit dien tijd spreken van den koning van Kalang, die te Taha zetelt; Kalang is eigenlijk Gelang en Taha is het reeds bovenvermelde Daha⁴⁾.

3) Verhandelingen Bataviaasch Genootschap 62 (1920), blz. 97. e. v.

4) Zie Brandes. Pararaton (Verhandelingen Bataviaasch Genootschap 62) blz. 104, ontleend aan Groeneveldt's bekende Notes on the Malay Archipelago enz.

Brandes ¹⁾ meent nu, dat de kraton waarvan wij boven de overblijfselen beschreven, de hoofdzetel van het Kadirische rijk moet geweest zijn. Verbeek is van dezelfde meening: die kraton zou dan wellicht de hoofdplaats van het rijk van Daha hebben aangewezen ²⁾.

Dr. Krom ³⁾ verwerpt deze hypothese en meent, dat Kadiri steeds de hoofdzetel van het rijk Daha is geweest. Nu is de mogelijkheid, dat Djajakatwang, anders dan zijn voorgangers, wel in het Madioensche Gelang heeft geresideerd, door Dr. Poerbatjaraka, naar hij ons mededeelde, in een nog niet gepubliceerd artikel, aangetoond.

Volgens een hypothese van den oudhoutvester T. Altona ⁴⁾ moet het rijk Gegelang zelfstandig zijn geweest. Het zou in den Goenoeng Pandan (bij de steenen grenspaal Selâ Hadji, een nog bestaande lingga bezuiden den Pandan) zijn noordoostelijke grens gehad hebben; deze grens zou van daar in zuidwestelijke richting loopen naar het gehucht Ketoepoe op den weg van Saradan naar Gemarang (alwaar een zelfde steenen grenspaal is gevonden als op den Pandan), van daar zuidwaarts naar den hoogsten top van den Wilis, den Dârâwati. Omstreeks 1292 zou Djajakatwang vermoedelijk aan de zelfstandigheid van Gegelang een einde gemaakt hebben; de hoofdstad van het rijk, ongeveer ter plaatse van het huidige Pânârâgâ gelegen, werd verwoest en op de bovenbedoelde plaats in de desa's Dâhâ en Glonggong verrees een nieuwe kraton ⁵⁾. Daarop werd de grens met het Kadirische rijk verplaatst naar de Kali Widas, die nog steeds de grens van Kediri en Madioen is.

De bronnen, waaraan deze theorie ontleend is, worden niet duidelijk vermeld, mogelijk de in allerlei variaties in Saradan, Gemarang en Tjaroeban bekende legende van een strijd, die de Kadirische prinses Tjondrâkirânâ of Dêwi Sekartadji (welbekend uit de Pandji-roman) moet voeren tegen allerlei mannen, die haar met geweld tot vrouw willen nemen. Van de mannen worden genoemd een Prins van Pânârâgâ, Raden Pandji Djâjâmoerti, Kjahi Gedé Ketoepoe en een zekere Kebo-ladrang of Kebonabrang. Zij worden allen gedood. Van den laatste wordt verteld, dat hij na over grooten afstand over den grond gesleurd ⁶⁾ te zijn op een djatihouten „landesan” werd onthoofd op de plek, die nu Djatiketok heet. In een dier verhalen wordt verteld, dat de schoone Prinses, vergezeld van haar vertrouweling Djâgâtaroenâ, op weg was van Pânârâgâ naar Kediri, zoekende naar haar echtgenoot Pandji Kartâpati. Een ander verhaal, dat wij in de desa Dermâ hoorden, vertelt, dat een zekere Kjahi Derpâ en de schoone poetri Gendrâsari van Pânârâgâ naar den Goenoeng Pandan loopen. Onderweg (op de plaats Kédanan in de desa Klétjâredjâ) wordt de Kjahi smoorlijk verliefd op Gendrâsari, die zijn liefde niet beantwoordt. Als hij het voortdurend vergeefs achtervolgen van Gendrâsari moe is, wordt hem op een „landesan” het geslachtsdeel afgehakt. Op den Pandan moet volgens dit verhaal een r e t j â zijn, die Kjahi Derpâ heet. ⁷⁾

De heer Altona meent zelfs, dat gedurende den strijd tusschen Daha en Gegelang dicht aan de grens een reeks

1) Pararaton, blz. 98, noot 2.

2) Verhandelingen Bataviaasch Genootschap, deel 49, blz. 212.

3) Hindoe-Javaansche geschiedenis (1931) blz. 278.

4) Zie Tectona 1927 blz. 1 e. v.

5) De heer Altona acht het echter ook niet onmogelijk, dat de eerste verwoesting van Gegelang reeds onder Erlangga in zijn strijd met Wengker plaats vond.

6) Vandaar de naam Saradan van sarad, njarad = slepen van iets zwaars.

7) Zie ook Gericke en Roorda, Javaansch woordenboek deel 1, blz. 573: Kjahi Drepâ, naam van een steenen beeld, dat volgens de legende een versteende man zou wezen. Dr. Pigeaud vestigde er onze aandacht op, dat een dergelijk verhaal ook in de Serat Tjabolang voorkomt.

van versterkingen of vestingen ¹⁾ hebben gestaan, waarvan nog restanten te vinden zouden zijn. Op de volgende plaatsen is nog wel het een en ander gevonden: Setràidjajan ²⁾, Mangir ³⁾, Krian ⁴⁾, Djāsarèn ⁵⁾, Ketoepoe ⁶⁾, Sebaji ⁷⁾, Katje ⁸⁾. Watoe-godèg ⁹⁾, Lo Sawoeng ¹⁰⁾, Alas Tjandi ¹¹⁾, doch of de op deze plaatsen aangetroffen geringe vondsten op vroegere versterkingen wijzen, is voor zoover ons bekend nog niet door den Oudheidkundigen Dienst uitgemakt. Voor een twintigtal plaatsen (in deze residentie) zijn geen baksteen- en, oude fundamenten of beelden gevonden maar wel—althans volgens den heer Altona—de oude namen, die aan vestingen herinneren.

Het is inderdaad merkwaardig, dat in het uitgestrekte djatibosch bezuiden den grooten weg Tjaroeban-Saradan-Wilangan nog betrekkelijk veel vindplaatsen van Hindoe-Javaansche restanten zijn gevonden. Behalve de genoemde plaatsen Setràidjajan, Ketoepoe, Sebaji, Djāsarèn en Katjé kunnen nog genoemd worden: Srampangmådjà, een afgelegen gehucht aan de grensrivier Widas van de desa Nampoe (een Ganesja, een raksjasa en nog een beeld) dan in het gehucht Ngoekiran (desa Tawang-redjà) - het noordelijkste van een reeks

gehuchten in het djatibosch bezuiden Wates: drie yoni's en een Ganesja, terwijl in de omtrek de desalieden pleknamen verklaren uit overeenkomstige namen van de wajang-poerwå; tenslotte nog weer westelijker bij het zeer eenzaam, middenin een groot bosch, gelegen Poeser, waar wij twee yoni's, waarvan één met een lingga aantreffen en waar later nog een beschadigd beeld op de sawah werd gevonden.

§ 9. De Madjapahitsche tijd. (1293 - 1520)

Uit het laatste tijdvak van het Hindoeïsme, de periode van Madjapahit, zijn slechts een tiental gedateerde inscripties gevonden. Van deze tien zijn er acht, waarvan de vermoedelijke oorspronkelijke vindplaats bekend is. De vraag is echter of de uit 1309 dateerende steen in de trede van de trap der moskee van de beroemde vrije desa Tegalsari werkelijk uit deze desa afkomstig is. Mogelijk is het ten zuidoosten van Tegalsari, aan de overzijde van de Kali Kéjang gelegen Koetoe een woonplaats van één der laatste Hindoesche machthebbers in deze streken geweest (zie boven, blz. 112).

Voorts zijn nog de jaartallen 1398

1) Zie het kaartje in Tectona 1927 tegenover blz. 5 en voor de namen der versterkingen blz. 17 en 18.

2) Ten zuidoosten van het gehucht Djabon van de desa Darmaredjà (o. d. Medjajan, district Tjaroeban); hier zijn vergruisde oude baksteen- en (volgens Altona „overblijfselen van een tempel”) en ten noorden van deze plaats steenen met jaartallen, waarvan één goed leesbaar (1094 Sjaka, zie boven, blz. 108) gevonden, zie Oudheidkundig Verslag 1926, blz. 33.

3) In vak 15, djatibosch Kloemoetan (Saradan): megalithen, nl. 2 groote steenen met plat bovenvlak, 2 steenen loempangs en een beeld.

4) In het bosch van de desa Padjaran, vak 164, sleuf KK: restanten van een uit oude groote baksteen bestaand fundament en één steenen loempang.

5) In het tot dit gehucht (o. d. Saradan) behoorend bosch in vak 22 aan de Kali Tapaklemboe, een linggavormige steenen paal, zooals die van Ketoepoe en de Selå Hadji.

6) In dit gehucht van de desa Sebaji (o. d. Gemarang) op een erf aan de Kali Sebaji een grenspaal van denzelfden vorm als die in de vorige noot genoemd.

7) Bij een sawah, bij het gehucht Sebaji van de desa van denzelfden naam, Sekarpoetih geheten (dat

volgens Altona beteekent: „bloem der priesterschap” of „hoofd der kluizenarij”) een verweerde Ganesja; andere beeldjes zijn volgens Altona overgebracht naar Tjaroeban (zie Tectona 1927, blz. 3) Voorts werd ons aangewezen de plek waar eens een fundament van oude reeds weggehaalde baksteen- en was.

8) In het bosch Katjé van de desa Nampoe (o. d. Gemarang) ten noordoosten van gehucht Sambiråtå; hier moeten vroeger oude baksteen- en hebben gelegen van een verblijfplaats van Kjahi Gedé Katjé, waarvan niemand iets weet.

9) In het bosch van de desa Bendoengan (Saradan) vak no. 82: eenige steenen beelden.

10) In het bosch dichtbij het gehucht Srampangmådjà één door prikkeldraad afgezet gedeelte, dat „anker” is, wellicht „de grafheuvel der gesneuvelden”, die Altona in noot 28 op blz. 18 van zijn artikel in Tectona 1927 vermeldt. Overblijfselen van het tempeltje, benoorden de „vesting” in dezelfde noot genoemd, zijn niet aangetroffen. Evenmin kon iemand ons nog de overleveringen van een slachting, die hier, naar Altona mededeelt, moet plaats gehad hebben, vertellen.

11) Hier zijn vroeger groote baksteen- en gevonden in sleuf H, vak 128.

en 1416 (beiden, volgens Chr. jaartelling) gevonden in de desa, waar de kraton van Gelang gestaan moet hebben. Zij dateeren dus uit een tijd, die ongeveer een eeuw na Djajakatwang's heerschappij valt. Van de Doerga van 1416 zegt Krom, dat zij met haar twee asoera's bewijst, dat „ook hier het Hindoeïsme niet bijster zuiver meer was.” ¹⁾

Jaartallen uit het begin van de vijftiende eeuw (1414 en 1433) zijn aangetroffen op een ompak en een steen in een nu al reeds lang afgeschreven en binnen de boschreserve van den Wilis op een hoogte van ruim 1700 meter gelegen koffietuin Tjondrågeni. Uit de gevonden neut meent Krom ²⁾ te moeten afleiden dat hier toch iets van een gebouw opgericht moet zijn geweest Onderzoekingen, die wij in de buurt van de vindplaats hebben doen verrichten, hebben niet tot een resultaat geleid.

Volgens het romantische verhaal ³⁾ van de Kraton Powan, die in de desa Toelakan (district Ngrambé) regentschap Ngawi dicht aan de Solosche grens gelegen moet hebben, zou hier gedeeltelijk in Madioensch en gedeeltelijk in Solosch gebied een klein rijkje gelegen hebben, dat in den Madjapahitschen tijd onafhankelijk geweest moet zijn. De legende vertelt, dat een zekere Raden Bagoes Ariå Bangsal, zoon van één der Madjapahitsche Vorsten, uit het paleis vlucht, en al rondolende een lepralijder wordt, terecht komt in Powan onder den naam van Djåkå Boedoeg (boedoeg = melaatsch), daar berouw krijgt en dan in staat is om met succes aan een sajembårå deel te nemen; maar

juist wanneer hij dan met de dochter van den Vorst van Powan zal huwen, wordt hij bij vergissing gedood. Toch moest de hem toekomende bruid hem in den dood volgen en met hem op den Goenoeng Liliran (ten noordoosten van Powan) begraven worden. Het slot van het verhaal is de onderwerping van Powan door het Madjapahitsche leger onder bevel van Arjådalikå.

De plaats, waar de kraton gestaan heeft, kan nog aangewezen worden, het is een stuk grond, dat niet bewoond mag worden; een poendèn met eenige boomen geeft de plaats aan, waar Djåkå Boedoeg gedood zou zijn. Er zijn hier en in de omtrek nog wel enkele Hindoe-Javaansche oudheden aangetroffen; in de desa Ketanggoeng (gehucht Kopenan) moeten op een erf waar een yoni en groote baksteen onlangs opgegraven zijn, vroeger vele „retjå's” gestaan hebben.

De door Altona verdedigde theorie, dat de djatibosschen in den Hindoe-Javaanschen tijd zijn geplant ⁴⁾, geldt ook voor de Madioensche bosschen. In Noord-Oost-Madioen moet de djati eerst geplant zijn na den bovengenoemden oorlog tusschen Gegelang en Daha, vermoedelijk eerst in het bloeitijdperk van Madjapahit, door op bepaalde plaatsen (wellicht Tjaroeban) ⁵⁾ geconcentreerde krijgsgeslagenen ⁶⁾. Zelfs zouden rondom den Pandan ook wildhoutsoorten in Hindoe-Javaanschen tijd geplant zijn o.a. de sedert nagenoeg verdwenen *sega we* ⁷⁾, die de looistof leverde voor de leerwerking, welke weer verband hield met

1). Krom. Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, deel II (1923), blz. 389.

2). Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, deel II (1923), blz. 389.

3) Karaton Powan door Jåsåwidagdå (uitgave Volkslectuur).

4) Zie de reeks van artikelen Djati en Hindoe's in Tectona 1922, blz. 457 e.v.; 1923, blz. 237 e.v. (zie voor Madioen blz. 240 en 241) en 556 e.v. 1924, blz. 865 e.v.; 1926, blz. 93 e.v.

5) Deze naam zou, naar de heer Altona beweert, van patjaroeban afgeleid zijn, dat „woonstee der gemengden (van oorsprong)” zou beteekenen. De „gemengden” waren dan de uit vele streken afkomstige krijgsgeslagenen.

6) Zie Tectona 1927, blz. 1 e.v., i.h.b. blz. 11 en 12.

7) Zie Tectona 1927, blz. 14.

de aanwezigheid van een groote paardenstoeterij ¹⁾ in deze buurt.

Ook t.a.v. de waarde dezer gegevens van den heer Altona (die blijkbaar, naar hij zelf opmerkt, nog al eens bestreden werd) durven wij geen oordeel uit te spreken.

§ 8. Overige gevonden Hindoe-Oudheden.

In de vorige paragraven was uitsluitend sprake van gedateerde inscripties. Een enkel woord dient nog gezegd te worden over eenige ongedateerde vondsten ²⁾.

Aan restanten van tjandi's meent men op eenige plaatsen nog wat gevonden te hebben.

De in 1936 gevonden fundeerings-overblijfselen van twee bouwwerken in het gehucht Retjå-banteng desa Wånåredjå (o.d. Kedoenggalar, regentschap Ngawi), bestaande uit een recht-hoekig omgaand muurwerk van natuursteen met sporen van een daarop liggende baksteenlaag en een tempelput ongeveer 30 meter daarvandaan, werden door den Oudheidkundigen Dienst onderzocht. Aangezien echter geen meerdere overblijfselen van het bouwwerk zelf (beelden werden wel gevonden o.a. een Ganesja, een Nandi, drie op natuurlijke wijze knielende olifanten, en vier yoni's) werden aangetroffen, is er geen conclusie omtrent den oorspronkelijken vorm te trekken ³⁾, doch vermoedelijk heeft men hier wel te doen met tjandi-restanten.

Van Kedoenggong deelt Hoepmans mede, dat in 1866 nog „een menigte steenen” aanwezig waren zoo mede onderscheidene gebroken beelden, waaronder een yoni en een liggende nandi. De steenen van de fundamenteen waren toen al gebruikt voor het maken van een dam in de Kali Sawoer (grens rivier tusschen Soerakarta en Madioen). ⁴⁾ Knebel rapporteert in 1906, dat de Regent hem mededeelde, dat in Kedoeng-gong geen beeldwerk meer is, omdat controleur Maijer dat alles had laten overbrengen naar het erf van de toenmalige controleurswoning, thans Pesanggrahan, te Ngrambé. ⁵⁾ Daar werden gevonden o. m. eenige Ganesja's en Doerga's, een Wisjnoe, een yoni, een Retjåpådå en een Bodhisatwa Padmapani. De plaats waar deze tjandi gestaan moet hebben, ligt vermoedelijk op een heuveltje in het bosch dichtbij het gehucht Kedoenggong desa Pagah (district Gendingan, regentschap Ngawi).

Merkwaardig is het onder het water van een fraai gelegen vijverachtige bron van de desa Simbatan-Wetan (onderdistrict Takeran, regentschap Magetan) staand bouwwerkje waarin een beeld van Sjri, die met de beide handen de borsten ondersteunt. De borsttepels zijn doorboord en konden dus bronwater doorlaten. Alleen wanneer Simbatan-wetan hier ter gelegenheid van haar jaarlijksche bersih desa de vijver schoon schept, is het beeld in zijn klein vertrekje te zien. ⁶⁾

Dr. Stutterheim veronderstelt, dat deze heilige badplaats samenhangt met het uit

1) Binnen het gebied van de desa Padjaran (djaran = paard) ligt in het bosch (vak no. 139) een open plek waar 20 steenen liggen, op 6 daarvan kan men iets van de hoofafdruk van het legendarisch paard, de djaran sembrani zien. De heer Altona vond ook elders in het bosch een bewerkt steen, die een paardenhoofd met hals voorstelt en verder twee steenen, die paardenonderbeenen moeten voorstellen (thans in Saradan, op de houtstapelplaats).

2) De laatste inventaris van oudheden is gepubliceerd in Rapport van den Oudheidkundigen Dienst

van 1915 blz. 109 e.v. Aanvullingen vindt men in Oudheidkundig Verslag 1926, blz. 33, 152.

3) Oudheidkundig Verslag 1936, blz. 9 en 13.

4) Zie Rapport van den Oudheidkundigen Dienst 1913, blz. 299.

5) Zie Rapport van de Commissie voor oudheidkundig onderzoek, blz. 66 - 68.

6) Zie de geestige beschrijving van Knebel in Rapport van commissie voor oudheidkundig onderzoek 1905 - 1906, blz. 63 - 64. Deze oudheden zijn in 1937 gefotografeerd.

927 dateerende vrijstift waarvan de oorkonde in de nabijgelegen desa Gorang-gareng is gevonden (zie § 2a). ¹⁾

In de desa Demangan, in het zuiden van de stad Madioen werd op het erf van een zekeren Matdjaimin in Januari 1937 een steenen leeuw van vrij oud type uit den grond gegraven. Er bleek toen onder den grond een fundeering van steenen te liggen. Ook bleken er in de desa Demangan in de woningen van enkele inwoners allerlei restanten van Hindoe-Javaansche oorsprong te bestaan, die thans op het voorerf van het desahoofd staan o. a. twee yoni's, een lingga en twee steenen sarkofagen (?). De Oudheidkundige Dienst liet hier opgravingen doen, die over een vrij groote uitgestrektheid fundamenten van een gebouw of gebouwencomplex aan het licht brachten. Hier en daar zijn ook tjandisteenen gevonden. Het is dus mogelijk, dat hier vroeger een tjandi gestaan heeft. De gevonden fundamenten, echter, dateeren uit het Mohammedaansche tijdvak; wij komen dus op Demangan later terug.

In het gehucht Pendem van de desa Poetjangan (Ngrambé, Ngawi) werden eveneens in 1937 in een oude tempelput eenige beelden w.o. een Sjiwa en een yoni gevonden. Ook deze plek werd door Dr. Stutterheim bezocht en ook hier moet, naar de meening van dezen deskundige een tjandi gestaan hebben.

Van belang zou het zijn te weten of er inderdaad een tjandi gestaan moet hebben op de heuvel Goenoeng Lemboe in het gehucht Kemasan van de desa Tremas (onderdistrict Ardjäsari, Patjitan) ²⁾. Hier werden ongeveer in 1892 aangetroffen „tal van vierkante steenen waarschijnlijk overblijfselen van

een tempel" ³⁾. Verder werd opgegraven een Ganesja-beeld en 55 stukken bladgoud in allerlei vorm, die voor de helft in het Bataviaasch Museum en voor de andere helft in het Leidsche Museum zijn bewaard. De vierkante steenen troffen wij er in 1937 niet meer aan, wel eenige ronde steenen ongeveer in den vorm van een „kenong" (een bepaalde gong van de gamelan). Ook is er op eenige meters van den voet van het heuveltje in hetzelfde jaar een nandi uit den grond gegraven.

Merkwaardig is, dat het verhaal van het ontstaan van Tremas (dat volgens volksethymologie afgeleid zou zijn van patrem mas) vertelt, dat een zekere Kjahi Keṭok Djenggot of Kjahi Brâdjâdjati, een staljongen van Pakoe Boewânâ III, van dezen vorst een patrem (kleine kris) met gouden gevest op een reis naar Patjitan meekreeg, welke kris, in den grond begraven, welken hij wilde ontginnen, aan die ontginning groot geluk zou brengen. Met deze zeer magische kris doorstak Kjahi Keṭok Djenggot een zekeren Banteng Warèng, die den Kjahi zijn ontginningsrecht wilde betwisten. De patrem werd in den grond begraven en bracht voor de toekomst de vervulling van den wensch van Kjahi Keṭok Djenggot, dat eens op deze plaats een pesantrèn zou mogen verrijzen.

Een onderzoek van Kemasan door den Oudheidkundigen Dienst is gewenscht, omdat voor zoover ons bekend, deze plaats de eenige is in Patjitan waar Hindoe-Javaansche beelden gevonden zijn.

Door den heer Altona werden in 1926 eenige plaatsen ⁴⁾ in de djatibosschen opgegeven waar naar zijn meening restanten van tjandi's zouden te vinden zijn; ook werd een plek in het Gema-

¹⁾ Tijdschrift Bataviaasch Genootschap 75 (1935), blz. 430.

²⁾ In deze desa staat een over geheel Java be-roemde pesantrèn.

³⁾ Rapport van de Oudheidkundigen Dienst van 1915, bl. 139.

⁴⁾ Tjandi, desa Bagi (Madioen); Watoe-godek, desa Bandoengan (Saradan); Setràidjajan, desa Darmâ-redjâ (Tjaroeban); Djatibosch Kloemoetan vak 15.

rangsche (Ketoepoe) gevonden waar de overblijfselen van een kluizenaarij aangetroffen werden. Tot een deskundige verificatie van deze bewering is het nog niet gekomen. Ook de in grafvorm en door de bevolking vereerde Hindoe-Javaansche restanten in het djabatibosch van Mengger (de plek heet Bâtâ-poe-tih) ¹⁾ in het onderdistrict Widâdarèn in Ngawi en de door Ir. L. J. C. van Es in 1927 gevonden baksteenene fundamente in het gehucht Mendeng, desa Toenggoer (onderdistrict Lembejan, Magetan), ²⁾ verdienen nader onderzoek.

Of Djâgârâgâ (zie boven blz. 16) ten noorden van den Lawoe in het regentschap Ngawi gelegen, al in den Hindoe-Javaanschen tijd een vestiging van eenigen beteekenis was, is niet met zekerheid te zeggen. Volgens het volksgeloof moet hier hebben gelegen de uit de Wajang poerwâ ³⁾ bekende kraton Wirâtâ van Maswapati.

Plaats- en gehuchtsnamen als Gândâ-manjoe, Bâgâjanti, Djagalan (in verband met Djagalbilâwâ) hooren bij dit verhaal. Het is mogelijk, dat allerlei andere mysterieuze namen uit deze streek er op wijzen, dat al in vóór-Islamschen tijd hier een Hindoe-Javaansch centrum geweest moet zijn.

In het Museum bevindt zich een belangrijke verzameling gouden, zilveren en bronzen beelden, die in een sloot van de desa Koenti (district Soemârâtâ, regentschap Pânârâgâ) werden gevonden. Onder deze beeldjes zijn eenige Boeddha's, Bodhisattva's, een Koewera (god des rijkdoms) en een beeldje van de godin Cunda, die door Krom zijn beschreven ⁴⁾. Onder de gevonden voorwerpen waren ook twee beschreven plaatjes. Dr. Brandes wist het schrift niet te ontcijferen, kon alleen mededeelen, dat beide plaatjes legenden in oud-Javaansch schrift bevatten.

Afgesloten 29 Januari 1938.

1) Oudheidkundig Verslag 1926, blz. 152.

2) Waarschijnlijk op het erf van een zekeren Tâ-redjâ, die bij het graven van zijn put op groote steenen stuitte.

3) Zie J. Kats. Het Javaansche tooneel 1 (1923) blz. 243, 244, 275 en 402.

4) Rapport van de Commissie voor oudheidkundig onderzoek 1912, blz. 4, 5, 8, 28, 30, 48, 58, 68, en pl. 18.

PAMIDJAHAN EN ZIJN HEILIGDOMMEN

DOOR

MOHAMMED KOSASI

Alvorens te schrijven over den roep dien Pamidjahan en zijn bijzonderheden in de loop der jaren hebben verworven en de plaats die ze hebben verkregen in 't leven van duizenden en nog eens duizenden Moslems, diene men eerst te weten wat Pamidjahan is en waar Pamidjahan gelegen is.

P. nu is een kampoeng, gelegen in de desa Bongas, onderdistrict Bantarkalong, district Karangnoenggal, Regentschap Tasikmalaja. De plaats zelf ligt diep in Z. Preanger, ongeveer 70 K.M. van Tasikmalaja en hiermee verbonden door een vrij behoorlijken ofschoon heel moeilijken autoweg, die precies voor de poort van P. eindigt — (z.g. gespleten poort).

Op deze poort staat 't volgende te lezen: „Wangkid ieu noemoetkeun tjegahan karoehoen P. teu indin ditoe-doeng ¹⁾, aanging oepami hoedjan, toenggang koeda, njesep, sareng lebet ka makam teu kenging nganggo sapatoe sarēng salijana.”

W. I. Pamidjahan ²⁾.

„Vanaf deze plaats is 't volgens 't verbod van de voorouders van P. niet geoorloofd om een hoed op te hebben behalve wanneer het regent: paard te rijden, te rooken en als men de begraafplaats binnentreedt mag men geen schoenen en dergelijke gebruiken.”

W. I. Pamidjahan.

Een smalle desaweg voert ons naar de kampoeng die golvend 't heuvelachtig terrein bekleedt. Reeds nu ontwaart men dat men zich in een bijzondere sfeer bevindt: alles ademt hier rust en vrede; zelfs 't kleine riviertje dat 't

dorpje omgeeft en dat eenige honderden meters stroomopwaarts snel zijn weg zoekt tusschen de rotsige steenen schijnt hier tot rust te komen: blauw-groen, nauw merkbaar schuifelend, schijnt 't de stemming aan te voelen en zachtjes glijdt 't voort, langs de dorpsmesigit, water verschaffend aan de vromen, die hier hun woedloe, de ritueele reiniging voor 't gebed komen doen. Geen jachtende menschen; alles wat hoed of parasol is, blijft ongebruikt; geen één die rookt.

't Eerste dat men te doen heeft als men 't dorp betreedt is, naar 't hoofd van de ponggawa kaoem, 't moskeebestuur te gaan, deels om kennis te maken met den man die de belangrijkste figuur vormt in de kampoeng, deels omdat men van bestuurswege verplicht is naam en adres te schrijven in een register dat door hem of zijn helper bijgehouden wordt.

Om nu de functie van dezen man die officieel Wakil Imam ³⁾, maar door de menschen altijd Panembahan ⁴⁾ wordt genoemd te begrijpen en om te weten hoe hij aan dezen laatsten titel is gekomen, moet men een oogenblik in de geschiedenis teruggrijpen. Hierop komen we echter nader terug.

Is aan alle formaliteiten voldaan, dan kan men, begeleid door de Panembahan, de bijzonderheden zien, waaraan Pamidjahan zijn naam te danken heeft: de mesigit, 't heilige graf waar Panembahan Wali joelloch ⁵⁾ Sjech Hadji Abdoel Moechji begraven ligt, en de heilige grot, de Goeha Wali, waar deze Islamprediker zijn meditaties placht te verrichten.

We hebben P. vluchtigjes van buiten bekeken, laten we nu eens zien of we

niet dieper kunnen gaan. We kunnen hier echter niet voldoende duidelijk zijn zonder een stukje geschiedenis vooraf te laten gaan.

Pamidjahan vroeger en nu.

Gaan we de babads na die gevonden worden in Pamidjahan en omgeving en luisteren we naar de overleveringen die mondeling van vader op zoon overgaan, dan zou de geschiedenis van 't dorp aldus moeten zijn.

De kampoeng werd gesticht door K. Sjech Abd. Moechji. 't Was niet de eerste nederzetting van den heilige, want toen hij voor 't eerst in die streken kwam koos hij zijn vestiging in 't tegenwoordige Lebak Sioeh, een gehucht dat op een afstand van ± 10 K. M. van P. gelegen is. Toen de pasantrèn ⁶⁾ daar een beetje al te vol werd, begon Sjech Abd. Moechji aan een andere nederzetting te denken. 't Minst vruchtbare stuk grond moest hij hebben, opdat zijn leerlingen niet in overvloed zouden leven, omdat ze niet altijd aan eten en drinken zouden denken maar zich des te meer aan hun godsdienst konden geven. Aldus ging hij te werk. Hij zaaide één bos paddi uit en als hij bij den oogst 2 of 3 bosjes daaruit haalde, trok hij verder want dan was de grond te vruchtbaar. Na vele pogingen kwam bij eindelijk op een plek waar hij één bos uitzaaide en weer één bos oogstte. Daar stichtte hij zijn pasantrèn en aan de nederzetting gaf hij den naam van Saparwadi ⁷⁾ wat letterlijk beteekent: de weg langs een ravijn.

De een vat de naam op in de eenvoudige natuurlijke beteekenis, omdat daar inderdaad vele ravijnen zijn; maar voor den ander hebben die woorden een dieperen klank en wel dat die naam 't symbool is van 't leven zelf, vol gevaren en hindernissen, waar een misstap een mensch zoo licht in den afgrond doet storten.

We zullen thans probeeren na te gaan wanneer deze gebeurtenissen plaats grepen.

't Was K. Sjech Abd. Moechji die 't dorp stichtte maar noch geschreven noch mondelinge overleveringen kunnen ons geboorte - of sterfjaar van den heilige aangeven. Steeds echter wordt er gesproken over Mataram, over Sultan Agoeng, over Senapati Ingalaga, wat een andere benaming was voor Sultan Agoeng. (Fruin Mees: Geschiedenis v. Java, deel II). Hier is dus een spoor; 't zou dus moeten zijn in den tijd dat Preanger onder suzeriniteit van Mataram stond en wel toen Sultan Agoeng aan 't bewind was, dus in de jaren 1613-1645. (J. Hageman Cz. Geschiedenis der Soendalanden).

Laten we hiervoor een bevestiging zoeken, laten we zien of in dien tijd ook ergens anders over Sjech Abd. Moechji wordt gesproken.

In de Sadjarah Soekapoera, uitgegeven door het comité ter herdenking van 't 300 jarig bestaan van Tasikmalaja, vindt men, dat Wirawangsa, één van de 3 oemboels die Dipati Oekoer hebben verslagen, in 1632 door Sultan Agoeng tot boepati Wiradedaha I werd verheven, terwijl Soekapoera voor 7 geslachten werd vrijgesteld van de verplichte schatting (oepeti) aan Mataram.

Wiradedaha I bekleedde zijn ambt van 1632 tot aan zijn dood in 1674. In 1674 werd hij opgevolgd door zijn zoon Wiradedaha II; deze stierf echter na erkenning te Solo, in hetzelfde jaar. Van 1674-1723 was Wiradedaha III boepati; deze was een broer van Wiradedaha II. Van dezen Wiradedaha III, meer bekend onder den naam Dalem Sawidak, vanwege zijn 62 kinderen, wordt gezegd dat hij: „ti aalit tolaboel' ilmi ka Panembahan Walijoelloch Sjech Hadji Abdoel Moechji, karamat ⁸⁾ Pamidjahan anoe kakontjara doegi ka djaman ajeuna.” „Van kleins af in de leer ging bij Panembahan enz., de heilige van

Pamidjahan, die tot den dag van heden nog beroemd is."

Dalem Sawidak werd opgevolgd door zijn 2den zoon, Rd. Soebamanggala oftewel Wiradedaha IV, van 1723-1745. Van dezen boepati staat in de Sadjarah Soekapoera dat hij van jongs af werd opgevoed door Panembahan enz. Iets verder: „dat hij begraven werd naast 't graf van Panembahan enz. te Pamidjahan, vandaar dat hij nu bekend staat als Dalem Pamidjahan." Vast staat dus althans dat Sjech Abdoel Moechji vóór 1745 gestorven was.

We zien dus dat de kleinzoon, de zoon, door Abdoel Moechji werden opgevoed. Veilig kunnen we dus aannemen dat Kandjeng Sjech een tijdgenoot was van den grootvader, Wirawangsa, en van Sultan Agoeng; dat de stichting van Pamidjahan, de tegenwoordig meest gebruikte en topografisch bekende naam voor Saparwadi, moest plaats hebben midden of in de eerste helft van de 17de eeuw. 9).

Niet lang na de stichting werd Saparwadi door Mataram merdika verklaard. De overlevering zegt hiervan 't volgende: De pesantrèn te Saparwadi raakte hoe langer hoe meer bekend, zelfs zóó dat Kandjeng Sjech Abdoel Moechji geregeld aan 't hof te Mataram werd geroepen om daar zijn advies in godsdienstzaken uit te brengen. Bij deze bezoeken placht de vorst een verheven zitplaats te hebben, terwijl Abdoel Moechji steeds een mat op den vloer toegewezen kreeg.

Na een van deze bezoeken werd de vorst ernstig ziek. De bekendste doekoens werden geraadpleegd maar niemand kon hem helpen, tot op een keer den vorst in een droom werd gezegd dat hij zijn ziekte te wijten had aan 't feit dat hij één van zijn goeroes niet de noodige eerbied had betoond. Plots herinnerde de Vorst zich na deze openbaring den Soendaneeschen goeroe dien hij zoovele malen op den grond had laten zitten. Terstond liet hij hem bij zich roepen.

Toen de bode van Mataram Saparwadi bereikte was 't in de Vasten-maand. ¹⁰⁾

De heilige gaf aan 't verzoek gehoor onder voorwaarde echter dat hij voor de boeka terug zou willen zijn. In een oogwenk bevond hij zich te Mataram ¹¹⁾. Nadat de vorst Kandjeng Sjech Hadji Abdoel Moechji van zijn ziekte en zijn droom had verteld en hem een behoorlijker zitplaats had aangeboden dan tevoren met 't verzoek hem 't verzuim van vroeger wel niet al te kwalijk te willen nemen, zei de heilige dat hij zich heelemaal niet te kort gedaan voelde. Hij bad Allah voor de gezondheid van den Soenan en zie — margi Kandjeng Sjech mah Wali joelloch (want K. S. was God's lieveling) — zijn gebed werd terstond verhoord. De zieke voelde zich opeens veel beter en zoo dankbaar was hij dat toen de vrome man zei naar Karang terug te willen gaan de Soenan op een langer verblijf aandrang. „Kijk", zei hij, „daar op 't erf staat een mangistanboom. Wacht tot de vruchten rijp zijn, dan moogt ge naar huis gaan!".

De vruchten waren klein en groen en 't zou nog maanden duren eer ze rijp zouden zijn voor den pluk. Kandjeng Sjech die graag tegen boekatijd terug zou willen zijn, bad Allah om hulp en, o wonder, de vruchten werden grooter en grooter, de kleur werd donkerrood: zij waren rijp en klaar voor den pluk. De Soenan, nu gebonden aan zijn woord, kon niet weigeren en volkomen overtuigd van 't kunnen van den Wali, schonk hij hem den titel van Panembahan en merdikaschap voor Pamidjahan ¹²⁾.

Onder den XIden regent van Soekapoera echter, in de jaren 1871-1875, dus in den tijd dat de landrente in de Preanger werd ingevoerd, werd Pamidjahan tot een gewone desa met een paar bijzondere rechten teruggebracht ¹³⁾.

De koentjen, die vroeger steeds Panembahan werd genoemd, kreeg nu officieel den titel van Wakil Imam, wat

letterlijk afgevaardigde van den Imam beteekent. 't Bestuur heeft dit waarschijnlijk gedaan omdat 't van oordeel was dat de titel Panembahan alleen Kandjeng Sjech Abdoel Moechji had en niet bedoeld was voor zijn afstammelingen, die niet veel meer waren dan gewone koentjens.

De Wakil Imam wordt benoemd en ontslagen door den regent van Tasikmalaja en heeft den rang van een Chalifah Nagri d.w.z. de Chalifah van de hoofdplaats, dus daar waar de regent zetelt.

Bij de benoeming wordt de regel van erfrecht met electie toegepast. Alleen de manlijke afstammelingen van Abd. Moechji kunnen na goedkeuring door den regent tot deze waardigheid verheven worden. De man die van oudsher koentjen is geweest is daarnaast ook moskeebeambte geworden en heeft behalve zijn taak als zoodanig ook nog de plicht om zooals we boven hebben gezien, te zorgen voor de registratie van de bedevaartgangers. De bijzondere rechten van Pamidjahan bestaan nu t.a.v. de zakat, pitrah, wang tikah en wang pasah. Deze worden niet overgedragen aan 't Land, terwijl een bepaald percentage (30%) wordt uitgekeerd aan de moskeebeambten, maar de volle 100% blijft in Pamidjahan. — Daarbij heeft de Wakil Imam nog een ambtsveld, ingesteld door een regent van Soekapoera — de z.g. sawah pandjoenan — terwijl de giften van de bedevaartgangers een niet te versmaden bron van inkomsten vormen ¹⁴).

Laten we nu teruggaan tot de verbodsbepalingen die vermeld staan op de poort van Pamidjahan. Opmerkelijk is het dat iedereen zich onvoorwaardelijk hieraan onderwerpt, wel een bewijs dat de eerbied of de vrees voor den heilige bij de bedevaartgangers heel sterk is.

Op mijn vraag of aan die voorschriften ook eenig verhaal of legende verbonden is kreeg ik 't volgende te hooren. Alleen

één bepaling is afkomstig van Kandjeng Sjech zelf en wel 't verbod om te rooken. 't Gebeurde dan dat Kandjeng Sjech Abdoel Moechji eens ontmoette een Mohammedaanschen godgeleerde van Tjikadoewen, Bantam, nl. Sjech Maulana Mansoer. Beiden spraken elkaar aan met „akang", oudere broeder, want geen van de twee wist wie ouder of wie verder was in kennis. Om een einde aan dezen toestand te maken besloten ze Allah tot rechter te nemen. Beiden waren ze Wali's, beiden beschikten ze over buitengewone machten, beiden konden o.a. zich in een oogwenk over groote afstanden verplaatsen.

't Was op een Vrijdag en besloten werd dat wie 't eerst aankwam voor de Vrijdagsalat in Mekkah verder was in kennis en daarmee 't recht verkreeg om met akang aangesproken te worden. Beiden gingen de lucht in en toen de tijd voor de salat aanbrak, stonden beiden gelijktijdig voor de moskee. Nog eens deden ze 't, nu voor wie de oudste was in jaren. Beiden gingen door de aarde.

Op dezen tocht nu gebeurde het dat Sjech Abdoel Moechji zoo was eenmaal de wil God's — opeens behoefte gevoelde om te rooken. Hij rolde een strootje en stak 't aan en op eenmaal werd zijn weg verduisterd. En de tijd dien hij hierdoor verloor werd hem noodlottig want toen hij in Mekkah aankwam stond zijn vriend op hem te wachten. En Sjech Abdoel Moechji besloot nooit meer een strootje aan te raken en zoo is het rooken pantang geworden in het dorp en niemand mag 't nu doen zoolang hij zich bevindt binnen de grenzen van de kampoeng ¹⁵). — Zoo luidt 't verhaal dat men mij vertelde.

Al die bepalingen zijn gemaakt opdat allen die daar komen elkaars gelijken zouden zijn, opdat ze door die kleine opofferingen toonen hun ernstige bedoelingen; opdat ze, ontdaan van de eerste uiterlijke teekenen van macht of

rijkdom daar zouden komen met een berustend gemoed en deemoedig geloof.

Vele verhalen vertelde men mij van menschen die zich niet aan deze bepalingen gestoord hebben. Van iemand die, ondanks 't verbod om te rooken, dit toch stiekempjes heeft gedaan en die, toen hij probeerde de rook door een reet in de bamboevloer uit te blazen, hieraan onwrikbaar met zijn mond bleef kleven. Van een ander die gedurende 't rooken een geheel en al verwrongen gezicht kreeg ¹⁶⁾.

Van een rijkaard die in weerwil van alle waarschuwingen op zijn paard bleef zitten. Hij kon er niet meer af en toen hij met zadel en al van 't paard werd getild, bleef hij machteloos liggen en miste de kracht om weer op te staan.

Allen werden bevrijd na een smeekbede van de bewoners aan 't graf van den Wali.

Men vertelde mij de geschiedenis van een man uit Bandoeng, nu ongeveer 2 jaar geleden overleden, een man die vanwege zijn rijkdom in de Soendalanden algemeen bekend was. Ook deze kwam eens in Pamidjahan waar hij alle verbodsbepalingen heeft getard; waar hij heeft gespot met alles wat voor de bevolking heilig was; waar hij 't graf heeft bezoedeld met 't vuil van zijn schoenen en de rook van zijn sigaret. En toen hij terugkwam had hij een witte vlek op zijn gezicht die allengs groter werd. En hij kreeg een ongeneeslijke ziekte die hem tenslotte ten grave sleepte; waarna, alsof hij niet genoeg gestraft was voor het profane van zijn daden, zijn vrouw nog moest vallen onder de moordende handen van een bediende ¹⁷⁾.

Aldus strafte God de ongelooovigen.

De Mesigit van Pamidjahan.

Vlak voor de woning van den Panembahan, van den weg nauwelijks zichtbaar, verscholen als ze is achter de overige huisjes van de kampoeng, staat de moskee van Pamidjahan.

Uiterlijk onderscheidt ze zich in geenerlei opzicht van alle andere desamessigits of 't moet dan zijn vanwege haar eerbiedwaardige ouderdom. In 't geestesleven van de bewoners neemt ze echter een heel bijzondere plaats in, niet alleen vanwege 't feit dat ze de Vrijdagmoskee van de omgeving is, maar ook omdat ze naar men zegt door Kandjeng Sjech zelf gebouwd was. Zelfs weet men te vertellen dat 't afsluitstuk boven op 't dak van Mataram afkomstig was, door Abd. Moechji na een van zijn vele tochten meegebracht als geschenk van den Soenan ¹⁸⁾.

Verder wordt de mesigit bewaakt door een Mohammedaanschen djin ¹⁹⁾, Sjech H. Boela-Bali geheeten, die tegelijk de bewaker van het graf is. Kwaad doet hij niemand maar wel is hij een djin die veel van een grapje houdt. Zoo pleegt hij menschen die den nacht in de moskee doorbrengen op te nemen en hen in een ander hoekje neer te leggen; of hij maakt ze wakker en tot aller schrik maakt hij zich opeens zichtbaar.

Door dit alles heeft de mesigit een groote reputatie van heiligheid gekregen en 't zijn alleen de moedigsten onder de bedevaartgangers die den nacht in de moskee durven door te brengen.

Het heilige graf.

Verder voert ons de smalle kampoengweg tot we een plaats bereiken waar links van den weg een waroeng staat. Rechts van ons stroomt 't bovengenoemde riviertje. Aan den overkant, wit afstekend tegen den donkeren heuvel, is tot vlak aan 't water het onderste gedeelte van een gemetselden trap te zien. Allen moeten we eerst de woedloe verrichten, want zonder de ritueele wassching mag niemand de gewijde plaats binnentreden. Aan den anderen oever moeten we zijn, maar geen bruggetje valt er te bekennen zoodat we noodgedwongen tot aan de kuiten door 't water moeten waden.

Slingerend, zigzagsgewijs voeren ons de 182 treden naar boven. Hoe hooger we komen hoe meer de omgeving zich aan ons begint mee te deelen. Weldadige, vredige stilte komt ons tegemoet en 't scherpe geluid van de kevers doet enkel de stilte om ons heen des te sterker uitkomen. Eeuwenoude boomen, de zwiigende getuigen van de schare die af en aan gaat om hier hulp en troost te zoeken en te vinden, kijken op ons neer.

Rechts van den weg zien we de eerste graven, van menschen die in hun leven hier zoovele malen met hun moeilijkheden zijn gekomen, hier zoovele malen hun zielerust, kracht en zelfvertrouwen hebben herwonnen, en die ook nu, na hun dood, nog steeds in de zegenende nabijheid van den wali willen blijven.

Hooger gaan we en 't is als heeft er met de stappen die we nemen een ommekeer in ons plaats. 't Sceptische in ons, kunstmatig opgevoerd door de Westersche opvoeding, schijnt van ons af te glijden en 't geloof, of bijgeloof, al naar men 't opvat, aan mystiek en heiligheid, dat ondanks alles diep in de boezem van iederen Indonezier sluimert, begint te ontwaken en zijn omhulsel af te werpen; en we worden één met hen die hier ter bedevaart gaan: vol eerbied en vertrouwend geloof.

Nog één bocht en voor ons zien we onder zwaar geboomte de ommuring van de makam. Alvorens binnen te gaan moeten we eerst onze voeten wasschen in een daarvoor bestemden ingemetselden bak.

Niet dan fluisterend durven we hier te spreken en vol eerbied—wie zal weten waarom—treden we binnen. Op de binnenruimte, onder torenhooge, schaduwrijke boomen zien we graven, sommige onder een afdak, andere weer niet. In 't midden is er één, grooter dan de andere, onder een afdak, omgeven door lappen katoen en dat direct onze aan-

dacht trekt: 't graf van den heilige zelve. Overal zien we mannen en vrouwen zitten, met gekruiste beenen, op zangerigen toon halffluid lezend uit de qoer'an en nauwelijks opziend als we voorbijgaan. Anderen liggen uitgestrekt op den vloer om een wijle uit te rusten na een vermoeiende wake aan 't graf.

Voorzichtig gaan we verder en aan 't graf van den Wali gekomen, maken we de sembah en gaan zitten. Vlak voor ons, tegen 't doek geschoven, liggen wierook, kleeren, bamboekokers met water gevuld, haarolie voor de vrouwen, allerlei dingen, daargelegd door de bedevaartgangers, opdat iets van de karamat, de zegen van den heilige daarop zal afstralen. En thuis gekomen worden ze zorgvuldig bewaard en alleen bij bijzondere gelegenheden gebruikt; steeds weer bijgevuld, opdat de zegenende kracht nooit geheel en al verloren zou gaan. Stil blijven we zitten, ieder met zijn eigen gedachten, wellicht zich afvragend wat daarbinnen achter 't doek wel te zien zou zijn.

Daar begint de Panembahan op dezelfde zangerigen toon gedeelten uit de qoer'an te reciteeren, formules om zich jegens Allah verdienstelijk te maken en die verdienste op den heilige over te dragen, waardoor men zijn gunst en voorspraak verkrijgt ter vervulling van zijn eigen, menschelijke wenschen.

Voor ons die gekomen zijn uit een streng Mohammedaansche familie maar door omstandigheden, studie en anderszins, te vroeg ontruikt zijn aan 't ouderlijk huis, klinken die bekende tonen zoo vertrouwlijk in de ooren; wekken ze in ons op onbestemde gevoelens; en onwillekeurig prevelen we mee, al de weinige gedeelten die ons nog bekend zijn uit de qoer'an.

En de jongen, vol schoolsche wijsheid die altijd prat gaat op zijn nuchter verstand, begint innerlijk te bidden voor 't welzijn van zijn ouders, van zijn broers en zusters, van zichzelf, opdat

Poort van het graf van Kandjeng Sjech Hadji Abdoel Moechji.

Ingang van het graf van Kandjeng Sjech Hadji Abd. Moechji.

Ingang van de heilige grot of Goeha Wali.

hij moge slagen in 't leven. Voor één oogenblik zijn de moeilijkheden verge-ten, de banale zorgen en beslomme-ningen, voor één oogenblik is men zich-zelve.

En nu begint hij te begrijpen waarom zoovelen naar Pamidjahan trekken: hoog en laag, rijk en arm, van heinde en ver. Hij begint te begrijpen waarom men-schen die te arm zijn om eenig voer-tuig te betalen, dagenlang willen loopen om maar een poos in Pamidjahan te kunnen zijn.

En als hij, terug onder zijn vrienden, zich afvraagt waarom hij aan een graf, waar toch niets anders dan een doode ligt, de sembah heeft gemaakt, waarom hij dit en dat heeft gedaan, . . . dan moet hij 't antwoord schuldig blijven.

Boven den ingang die naar de open binnenruimte leidt staat, in 't Soendaas opgesteld, maar in Arabische karakters, goud op rooden grond, het volgende te lezen:

„Dit is de poort van 't graf van Kandjeng Sjech Hadji Abd. Moechji te Saparwadi. Wanneer ge tot hem binnen-treedt, begint dan met de heilgroet over hem uit te spreken, reciteert ver-volgens, om Gods des Allerhoogsten wille, hetgeen gemakkelijk is, uit de qoer'an, zooals de Fatihah (de 1ste soerat) en de Koelhoë, en andere dan deze twee, zoolang gij gezeten zijt bin-nen deze grafstede.”

De volledige tekst luidt:

„Mangka sadaja anoe arasoep ka ieu maqam Sjech H. Abd. Moechji eta koedoe pada oeloek salam heula ka Sjech H. Abd. Moechji, geus kitoe toeloj pada karna Allah matja qoer'an atawa naon baë anoe gampang saperti Patihah, Koelhoë djeung lian² ti eta, „sarta loenggoeh dina maqam ieu.”

Ter weerszijden van den ingang leest men in geel op cirkelvormigen blauwen grond eveneens opschriften van dedica-toiren aard. Aan den linkerkant, dus aan de Westzijde, staat:

Tatkala ngadamel ieu pager makam, djaman wadanana di Karang²⁰) Mas Rangga Nata Djibdja, madali saloka, Panëmbahanna Raden Hadji Abdoe-rachman. Noe ngapalaanana Raden Hadji Abdoellah, Naib Karang. Toekang tem-bokna: 1 Sastra. 2 Irnasan. 3 Taboe. oerang Mangoenredja.

Hadji Moch. Oemar.

Aan den rechterkant staat:

Perelingan.

Titimangsa tatkala ngadamel ieu pager tembok makam Sajidina Sjech Hadji Abdoelmoechji Wali'oelloch Rodialahoe ta Allah²¹) di Saparwadi, mimiti pasang batoe dinten Chemis ping 9 sasih 6 (moeloed.) 1314, (djoemadi'lachir 1314 djim achir keneh.

Panghoeloe afdeeling Mangoenredja

H. Mh. Oemar.

Als we bedenken dat we nu 't jaar 1356 hebben, dan is deze ommuring pas 42 jaar oud, van heel recenten datum dus. In 't begin werd 't graf enkel aangegeven door onbewerkte bal-ken die in de grond geheid werden. Uit deze balken nu zijn volgens zeggen de torenhooge boomen gegroeid.

Direct voor den ingang is een ijzeren kist waar de bedevaartgangers hun pen-ningske kunnen offeren voor 't onder-houd van de makam²²). Het heele complex beslaat een nogal groote opper-vlakte van naar schatting 20 bij 20 M. Langs de muren is een overdekte om-gang waar men voor den regen kan schuilen en waar men desgewenscht den nacht kan doorbrengen.

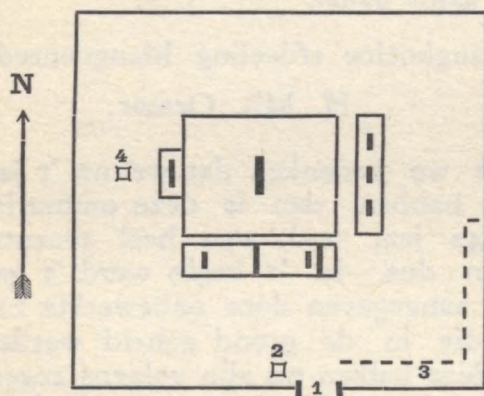
Rechts van den ingang is een ge-deelte van den omgang afgezonderd voor de vrouwen. Deze ruimte in om-geven door kippengaas, met een deur er in die van binnen gesloten kan

worden. Zooals gezegd is de heele binnenruimte bedekt met graven. Aan 't voeteinde van Abd. Moechji, dus ten Zuiden van het hoofdgraf, zijn de graven van drie zijner vrouwen en dat van zijn lievelingsdochter, respectievelijk :

Nji man Ajoe Patimah
Sembah Ajoe Winangoen
" " Tangga
en " Bagoes Moechji Aldin
Adjidin.

Aan den Westkant ligt zijn zoon Sjech Hadji Abdoellah, die naar men zegt, pangoeloe is geweest in Solo ; aan de rugzijde, dus aan den Oostkant liggen begraven zijn eerste vrouw, Sembah Ajoe Bakta, Dalem Bodjong en Dalem Pamidjahan (zie Sadjarah Soekapoera).

Ter illustratie volgt hier een schets van de Makam.

- 1 Ingang.
- 2 Geldkist.
- 3 Vrouwenverblijf.
- 4 Plaats waar men bij 't reciteeren pleegt te zitten.

Vele hebben zich afgevraagd wat er binnen de omkleeding van 't hoofdgraf wel te zien zou zijn, want niet iedereen mag daar binnentreden. Alleen aan den Panembahan en de naaste familieleden, die van tijd tot tijd de omkleeding komen vernieuwen, is dit geoorloofd. Tot mijn geluk echter vroeg men mij of ik een kijkje daarbinnen wilde nemen, wat ik natuurlijk grif aannam. Waaraan ik dit voorrecht te danken had, is voor

mij tot nu toe nog steeds een raadsel gebleven.

Hurkende gingen we binnen. Het was er schemerdonker en eerst na eenige oogenblikken waren onze oogen hieraan zoo gewend dat we de dingen om ons heen konden onderscheiden.

Het eigenlijke graf, dat voorzien was van een houten geraamte van dikke balken zonder eenige noemenswaardige versiering, was nogal groot, grooter dan men 't nu pleegt aan te treffen. Daarboven hing een klamboe, versierd met een breeden, groenzijden lap. Dit alles werd omgeven door een dik stevig weefsel van inheemschen oorsprong, dat, te oordeelen naar 't uiterlijk, naar de soort al heel oud moest zijn. Daaromheen was een scherm, stevig goed, tusschen houten geraamten, versierd met zilveren motieven op dofrooden grond. Ongetwijfeld moet 't een heel antiek stuk zijn. Om dit alles hingen de lappen katoen die ook van buiten te zien waren, en alsof 't nog niet veilig genoeg was, werd 't graf nog beschermd door een omheining van kippengaas.

't Heele hoofdgraf besloeg een oppervlakte van ± 5 bij 5 M. Noch 't eigenlijke graf, noch de grond daaromheen was gemetseld omdat dit anders in strijd zou zijn met 't opstandingsgeloof. ²³⁾.

De eerste dagen van mijn verblijf in P. heb ik in de pasanggrahan doorgebracht. Later heb ik mijn intrek in een waroeng genomen om dichterbij de menschen te zijn en meer met de bedevaartgangers in aanraking te komen. Soendaneezen uit alle streken van de Preanger, Javanen uit Cheribon en M. Java, Sumatranen heb ik daar gesproken. Iedereen kwam om hulp en steun en ieder was vol vertrouwen.

Zooals men meent dat Wali's niet onderhevig zijn aan den dood, zoo gelooft men ook dat Kandjeng Sjech eigenlijk niet is gestorven, maar enkel een ander leven heeft gekozen. Hij is nog steeds in Pamidjahan maar voor ons

gewone stervelingen niet zichtbaar ; zoo nu en dan echter manifesteert hij zich in een droom. Ofschoon hij niet meer onder de stervelingen verkeert blijft hij toezien, en waakt voor 't welzijn van Pamidjahan en zijn bewoners. Dat P. is geworden tot wat 't nu is, dat de bewoners gemakkelijk aan hun levensonderhoud kunnen komen, hebben ze, naast Allah, aan den Wali te danken.

Elke week nog gaat de heilige naar Mekkah voor de Vrijdagsalat. Een gevolg van dit geloof is dat 't minder raadzaam is om Vrijdag tegen dien tijd naar de makam te gaan omdat de Wali, zooals de menschen dat zeggen, niet thuis is. Verder dat in P. de Vrijdagsalat iets later wordt gehouden omdat men dan wacht tot Kandjeng Sjech van Mekkah is teruggekomen.

Voor allerlei zaken kan men bij den Wali terecht, hij is, zooals Dr. D. A. Rinkes misschien juist, maar voor mijn gevoel minder op zijn plaats zegt, een all-roundheilige. Door teekenen hetzij in een droom hetzij niet, geeft K. Sjech zijn oordeel te kennen.

Een ambtenaar die in een droom zich een hoogen berg of een hoogen boom ziet beklimmen, weet dat hij een spoedige promotie kan verwachten. Een vrouw die in haar droom een vogel vangt zal ongetwijfeld een kind krijgen. Een koopman die droomt dat hij visschen vangt, in 't bijzonder een goudvisch, kan op veel voorspoed rekenen. Zoo vertelde men mij van een zekeren Pak Katjoeng eerst een bediende van een Chinees uit de Pamanoekanlanden, die zijn droom bewaarheid zag en die nu nog geregeld in P. komt waar hij, om zijn dankbaarheid te toonen, een karbouw pleegt te slachten en geld pleegt uit te deelen aan de inwoners.

Aan ongeoorloofde verzoeken geeft de heilige begrijpelijkerwijze geen gehoor. Zoo is iemand die daar gekomen is met het verzoek dat iedereen bang voor hem zou zijn om alzoo in zijn kampoeng de

baas te kunnen spelen, plotseling krankzinnig geworden. Een vrouw die even van 't graf wegging, zag toen ze terugkwam haar flesch reukwater die ze tegen 't doek had geplaatst, aan scherven op den grond ; de inhoud van haar pakjes was wanordelijk door elkaar gegooid. Het bleek dat de ongelukkige gekomen was om een spoedige scheiding van haar man te bewerkstelligen, teneinde met een amant te kunnen trouwen. Drie mannen waakten onder 't reciteeren van formules uit de qoer'an aan 't graf. Plots was 't als zagen ze voor zich een stapel rijksdaalders liggen ; hoewel de mannen wisten dat 't een beproeving was, kon een van hen, een bestuursambtenaar, op 't laatst zijn nieuwsgierigheid niet bedwingen. Hij stak zijn hand uit, greep een rijksdaalder uit de hoop en stak hem in de zak met 't voornemen morgen bij daglicht te zien wat 't geldstuk in werkelijkheid was. Den volgenden dag vond hij niets anders dan een steentje. Niet lang daarna werd de nieuwsgierige uit zijn ambt ontslagen.

Door al deze verhalen omtrent wonderen op de makam, meenen de menschen nu in iedere gebeurtenis die ze niet direct verklaren kunnen, iets bijzonders te zien. Zoo ken ik uit eigen omgeving een ambtenaarsvrouw die, terwijl ze aan 't graf uit de qoer'an las, opeens iets op haar geopende Boek hoorde vallen. 't Bleken twee sagapitten te zijn en 't feit alleen dat daar geen sagaboom groeide, was een voldoende reden om de pitten als iets bijzonders zorgvuldig te bewaren.

Vroeger was alles zoo heel anders dan nu ; tegenwoordig gebeuren er niet zooveel wonderen meer. Terwijl vroeger de makam zoo heilig (sanget) was dat een vogel die 't waagde over 't graf te vliegen, dood neerviel ³⁵⁾, heeft de makam nu door veel ontheiligend bezoek — „want zelfs kafirs heeft men er toegelaten” — veel moeten verliezen.

Allerlei wondereigenschappen kent

men den Wali toe. We hebben gezien dat hij zich in een oogwenk over groote afstanden kon verplaatsen; we hebben gezien hoe hij in luttelen tijd kleine, groene manggistans rijp kon doen worden. „Satoedoe metoe, sakedap netra” zeggen de menschen dan, wat letterlijk wil zeggen: „Al wat hij aanwijst komt te voorschijn, in een oogenblik is 't zichtbaar (duidelijk).” Hij zal de geloovige bijstaan overal waar men hem ook aanroept.

Zoo is in P. alom bekend 't verhaal dat vertelt over de manier waarop hij eenige van zijn leerlingen die op weg naar Mekkah, in de Laoet Selong (Ceylon!), een ongeluk kregen, heeft gered. Terwijl Kandjeng Sjech thuis zat te eten, plaste, tot schrik van zijn vrouw opeens een scheut water uit zijn mouw. Het bleek dan dat hij zijn leerlingen hoe ver ze toen ook verwijderd waren, op hun noodkreet terstond te hulp was gesneld. Volgens een andere lezing zou er niet een scheut water uit zijn mouw gekomen zijn, maar zou hij steeds een kleine bamboetongtong (die immers den vorm van een prauw heeft) met beide handen hebben vastgehouden.

Zieken had hij genezen door hen enkel aan te raken of door hun een slokje water te drinken te geven.

Niet alleen menschen, ook de dieren des wouds hebben zich aan hem onderworpen. De Wali had eenige lievelingsdieren n.l. een hert waarvan men niets anders weet te vertellen dan dat 't Oentjal Woeloeng heet, een witte tijger, die Maoeng Poetih wordt genoemd en een tijger van gewone kleur die vanwege een kreupele poot de naam draagt van Si Tempang.

Van Si Tempang vertelt men de volgende geschiedenis. Op een dag kwam op 't angstgeschreeuw van een kind de heilige man naar buiten geloopt. 't Bleek dat een groote tijger een meisje, een kleindochter van den Wali gegrepen had. 't Ongure beest speelde met 't kind zonder 't echter

eenig kwaad te doen. De heilige riep 't dier bij zich; 't gehoorzaamde terstond en legde zonder een enkele schram 't meisje voor de voeten van K. Sjech neer. De Wali zag dat de tijger hinkte en 't bleek dat hij een groote wond aan zijn poot had. Hij werd terstond verpleegd en toen hij beter was moest hij als wederdienst steeds door Java trekken om de heilige makams te bewaken en te controleeren. 't Beest bleef echter kreupel loopen en werd daarom Si Tempang genoemd. Eens in 't jaar echter, n.l. in de maand moeloed, de heilige maand waarin de profeet geboren werd en de beste tijd voor de bedevaart ²⁶⁾, komt hij in P. om tegelijk met de Maoeng Poetih, zijn opwachting bij den Wali te maken.

Vele malen heeft men de beesten gezien, maar uit den aard der zaak doen ze de menschen geen kwaad. Men vertelt dat de witte tijger vaak de salat verricht in de mesigit van Pamidjahan. Een zekere Adjengan Boedoe van Tjirebon zou hem eens gezien hebben. Hij zat namelijk in de mesigit v. P. zijn avondgebed te doen, toen hij naast zich zag een witte gedaante, die eveneens de salat verrichtte. De Kiahi liet zich niet afleiden en beeindigde zijn gebed. Toen hij omkeek zag hij dat zijn buurman de witte tijger was, die na afloop weg sloop en in de duisternis verdween. (Dit verhaal wordt eveneens vermeld door Dr. D. A. Rinkes in zijn vaker genoemd boek).

De makam van Pamidjahan wordt verder ook bewaakt door een djin en wel dezelfde die ook de wacht moet houden in de mesigit: n.l. Sjech Hadji Boela Bali. Naar men verklaart betekent deze naam boelak-balik, heen en terug, en wel omdat deze djin steeds heen en terug gaat. Van de moskee naar 't graf, van het graf naar de grot (waarover beneden uitvoeriger) waar hij dan ook woont. Volgens Achmad Bassach in zijn Sadjarah Pamidjahan zouden ook hier twee djins zijn: n.l. Sjech Mh. Joenoës en Sjech Abdoel Gapoer.

DE HEILIGE GROT OF GOEHA WALI.

Zooals aan een Haddj naar Mekkah steeds een tocht naar Medinah wordt verbonden, zoo is 't voor den bezoeker van Sjech Abdoel Moechji's makam gewenscht een kijkje te gaan nemen in de heilige grot van Pamidjahan.

De ingang ligt op een afstand van ruim 2 K. M. van Pamidjahan; eerst de desaweg naar Panjalahan op, die we echter na een kleine 10 minuten weer verlaten om links een voetpad op te gaan, langs sawahs en alang² velden. 't Pad begint te stijgen; nog een klein eindje, eerst een kleine laagte af, en we staan voor de Goeha Wali.

De ingang is niets anders dan een smalle opening in den rotsigen wand van een heuvel; donker en somber en niet heel erg aantrekkelijk. Vlak daarvoor is gelegenheid om de woedloe te verrichten.

Goed voorzien van bamboekokers, die overal in P. in de warongs te krijgen zijn en van walmende olielampjes die we tegen vergoeding van de petroleumkosten mogen gebruiken, sluipen we onder luid reciteeren van heilige teksten naar binnen. (Wetende wat mij te wachten stond, heb ik me voorzien van een goede electrische zaklantaarn).

Het begin is niet heel erg bemoedigend en 't is geen wonder dat velen zich hierdoor laten afschrikken en van een kijkje in de grot afzien. Achter elkaar, stap voor stap balanceeren we over de smalle, glibberige bamboelatten, die om 't gevaarlijke springen te voorkomen van rotsbrok op rotsbrok gelegd zijn. We moeten van ieder steunpunt gebruik maken om 't evenwicht te bewaren en niet uit te glijden. Zooals gezegd is de opening smal en daarbij laag zoodat we niet rechtop kunnen loopen. Bovendien valt gedurig water op ons neer zoodat we na een tijdje al aardig nat zijn.

Gelukkig echter hebben we dit ongestuvrije begin weldra achter den rug. Vrij

plotseling gaat de kleine ingang over in een ruime tunnel waar we weer rechtop kunnen loopen en waar 't betrekkelijk droog is omdat hier geen water op ons neerdruppelt. Eén licht gaat voorop, in de achterhoede weer één en nog steeds reciteerend strompelen we verder. We volgen nu de bedding van een onderaardsch beekje²⁷), nu eens stappend van rotschoop op rotschoop, dan weer wadend door 't water, maar steeds zorgend dat onze voeten een stevig steunpunt vinden. Het is daarbinnen stikdonker. Spelend laten we nu 't licht van onze zaklantaarn door de duisternis gaan, flonkerend teruggekaatst door kristalvormingen in de rotswand. De grot is heel grillig gevormd en 't is duidelijk dat ze in de loop der eeuwen door 't water uitgeslepen moest zijn²⁸).

We komen nu aan een plaats waar we rechts, schuinboven ons, veel hoger dan 't water, een donkere zijgang zien. Kruipend gaan we er naar toe en bevinden ons dan in een kleine ruimte, de den vorm heeft van twee door een gang verbonden cirkels. Het is de z. g. Tadjoege (een klein bidhuis) waar de Wali zich placht af te zonderen voor de tapa.

We gaan verder en bereiken ten slotte de Tjidjamdjam, d. i. water dat van boven, uit een vooruitstekend rotsgedeelte naar beneden druppelt. Ieder plaatst zich nu met open mond er onder om een paar druppels te bemachtigen. Het geloof wil dat dit dan water is dat doorsiepelt uit de bron zam-zam in Mekkah, waarvan de heilbrengende kracht voldoende bekend is.

Weer strompelen we voort en komen dan aan een plek waar uit de rotswand water te voorschijn komt dat via een kleine bamboehuis wordt afgevoerd. Nu worden onze bamboekokers die we meegebracht hebben hier gevuld, want 't kristalheldere water dat Tjikahoeripan

wordt genoemd, heeft zooals de naam al zegt, een bijzonder heilzame werking: immers hoerip beteekent: gezond, welvarend, voorspoedig. Deze kokers, gevuld met dit water zijn 't die we aan 't graf te Pamidjahan gezien hebben. Waar men de menschen ook ontmoet als ze zulke kokers bij zich hebben dan weet men direct dat ze in P. zijn geweest.

Niet ver van Tjikahoeripan zien we rechtsboven weer een zijgang. De weg er naar toe is glad en modderig, zoodat we op handen en voeten moeten klimmen. De ingang is hier zoo laag dat we zelfs hurkende ons hoofd nog stooten. Alleen door ons te laten glijden en daarbij diep te bukken kunnen we er doorheen komen. Onze moeite wordt echter beloond. We staan weldra in een groote ruimte, hoog boven de bedding van 't beekje zoodat 't water hier niet gemakkelijk kan binnendringen. We bevinden ons nu in de z. g. masjid, de plaats waar Abdoel Moechji en zijn leerlingen plachten te bidden. Ook zou dit 't verblijf zijn van de manlijke santri's.

De bodem is hier effen, ofschoon een beetje hellend. Alles ziet er zwart uit vanwege de rook van vele lampen die hier geweest waren. In vroeger jaren werd deze ruimte vaak gebruikt voor ascese; ook nu doet men 't nog, maar sinds iemand daarbinnen dood werd gevonden, moet 't altijd gebeuren met voorkennis van den Panembahan ²⁹⁾.

Voor links in een nis in den rotswand, de z. g. paimbaran, de plaats voor den imam. Pal tegenover ons is een donker hol dat volgens 't geloof door gaat tot Mekkah. Dit is dan ook de weg die Abdoel Moechji placht te gebruiken. Een zijgangetje, ook heel laag, brengt ons in een grootere, langwerpige ruimte die eigenlijk uit 2 gedeelten bestaat. Eerst hebben we de „pangwadonan" 't vrouwenverblijf waar we evenals in de masjid een paimbaren hebben. Aan den Oostkant zien we twee hollen, eerst de weg naar Soerabaja en iets verderop

de weg naar Tjirebon. Gaan we verder de pangwadonan in dan komen we aan een gedeelte waar 't zoo laag is dat we met 't hoofd gemakkelijk den bovenkant kunnen bereiken. Hierin zijn eenige komvormige gaten. Het geloof zegt dan dat wanneer een van de gaten precies om 't hoofd past men voorbeschikt is om eens de Haddj naar Mekkah te verrichten. Men redeneert nu zoo dat, niet dat men naar Mekkah zou gaan omdat een der gaten past, maar een der gaten zal altijd passen, omdat men al voorbeschikt is om de Haddj te doen. Voor zoo iemand zal dan 't gat, zoodra hij 't hoofd daarin heeft gestoken, grooter of kleiner worden.

Deze lage gang die de afscheiding vormt tusschen de pangwadonan en 't ander gedeelte, de pesantrèn, wordt de djabl kopèah genoemd, de mutsen weg. De pesantrèn, 't verblijf van de santri's, waarschijnlijk de vrouwlijke, laat ons de volgende bijzonderheden zien.

Aan den linkerkant, beneden, zien we een langwerpigen kuil, de pabèasan, in vroeger tijd de bewaarplaats van rijst (bèas = bras = rijst). Niet ver daar vandaan, een beetje meer naar boven, zien we 3 gaten in de rots die respectievelijk naar vorm en grootte, doelang, aseupan en — het kleinste — tjoèt worden genoemd ³¹⁾, 't moeten dan de keukenbenoodigdheden zijn.

De kuil die pabèasan wordt genoemd is nu al heel diep geworden. Iedere bedevaartganger haalt hier een stukje aarde uit, doet 't dan eventjes in de aseupan, vervolgens in de doelang en tenslotte in de tjoèt. Dit klompje aarde nu wordt als van bijzondere waarde naar huis meegenomen om daar in de eigen pabèasan bewaard te worden. Men gelooft dan dat op die manier men nooit rijst te kort zal komen. Vóór ons zien we alweer een donker gat: de weg die naar Banten leidt. Volgens de verhalen kwamen in vroegere tijden door die onderaardsche gangen uit de respec-

tievelijke plaatsen op gezette tijden heiligen in de grot om met Sjech Abdoel Moechji een bijeenkomst te houden.

Aan den rechterwand, op armhoogte, zijn lagen harder gesteente, die niet zooveel door 't water afgeslepen waren, zoodat ze als het ware natuurlijke rakken aan de rots vormen. Deze waren dan ook de bewaarplaatsen van de qoer'ans de z.g. pagok qoer'an (pagok = rak).

We kunnen ons gelukkig noemen dat we niet in de drukste maand zijn gekomen, want anders zou 't in die ruimte nauwelijks uit te houden zijn: de rook van de olielampjes die daar blijft hangen maakt 't ademen schier tot een kwellend. Langzaam gaan we terug terwijl we voortdurend onze handen langs de muren laten glijden, in ieder hoekje en gaatje tastend, niet zoozeer om steun te zoeken als wel in de hoop iets bijzonders te vinden. Ofschoon de menschen heel goed weten dat velen vóór hen dit ook hebben gedaan, zonder veel resultaat echter, zijn ze allen vol vertrouwen: immers als iets al voorbestemd is voor een bepaald persoon, dan zal hij 't ook alleen krijgen. Hoeveel anderen en hoeveel malen ze ook langs dezelfde plaats mochten gaan, zij zouden niets zien en niets vinden. Heeft iemand niet een oude, kleine kitab gevonden, terwijl velen vruchteloos langs diezelfde plek zijn gegaan?

We zijn nu terug in de hoofdgang. De tunnel vormt hier een ruim en hoog gewelf. Voort gaan we en bij 't schaarsche licht van de lampjes kijken we goed uit: op den grond, in 't ondiepe water, nog altijd met de hoop iets bijzonders te vinden. In deze heilige grot n.l. van 't begin tot 't einde, zijn alle dingen doortrokken van een heilbrengende kracht; hoe merkwaardiger het voorwerp, hetzij van vorm hetzij doordat men zooiets niet in een grot zou verwachten, hoe meer kracht daaraan wordt toegekend. Het geloof hieraan is zoo sterk dat zelfs een krekeldie men

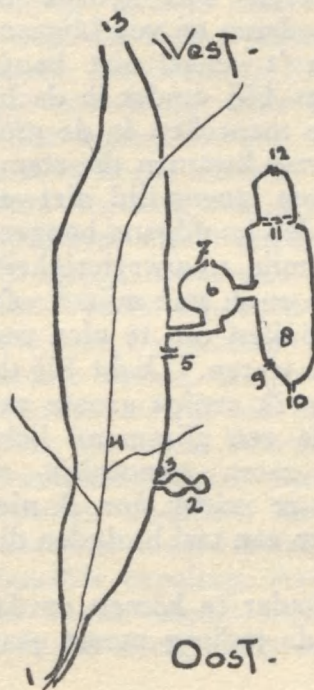
daar ziet wordt gevangen om thuis boven 't vuur geroosterd en daarna opgegeten te worden, waardoor de keramat van den Wali dan in 't lichaam komt.

Zoo nu en dan hooren we 't getjilp van de walèts, zwaluwen die de bekende eetbare vogelnesten leveren: jammer dat ze zoo moeilijk te vangen zijn want anders, wat een brok heilmakende kracht vliegt daar niet voorbij!

We komen dan aan een plaats waar vleermuizen bij honderdtallen aan de rotsen hangen of af en aan vliegen en die vanwege de uitwerpselen hier een verpestenden stank verspreiden. De onderaardsche tocht loopt nu bijna teneinde en weldra kunnen we dan ook reeds den uitgang zien. 't Is een fraai gezicht. We staan nog steeds in 't donker maar voor ons, blauwachtig als was 't maneschijn, dringt 't zonlicht tusschen de rotsen door naar binnen.

Nog een klim en nat, vol roetvlekken, nog onder den indruk van wat we gezien hebben, staan we in de frissche lucht, waar een voetpad ons brengt naar de kampoeng Panjalahan.

Ter illustratie geven we een schetskaart van de grot.

1. Ingang.
2. Tadjoege.
3. Tijdamdjam.
4. Tji Goeha
(Lebak Sela).
5. Tjikahoeripan.
6. Masjid.
7. Weg naar
Mekkah.
8. Pangwadonan.
9. Weg naar
Soerabaja.
10. Weg naar
Tjirebon.
11. Djabl Kopeah.
12. Weg naar
Banten.
13. Uitgang.

Zooals gezegd is deze grot eigenlijk een tunnel die onder een heuvel door gaat; de heuvel heet Goenoeng Moezarrad naar een Arabisch woord dat ascese beteekent.

Volgens zeggen van de chalipah van Panjalahan is 't daar zoo sangët dat toen de bewoners daar een gedeelte ontgonnen om er hoema (ladang) van te maken ze allen ziek werden. Het werk werd dan ook terstond gestaakt.

De donkere grot is natuurlijk een uiterst geschikte verblijfplaats voor djins; o.a. woont hier de meergenoemde Sjech Hadji Boela Bali, terwijl volgens opgave van de chalipah van Panjalahan er nog twee andere zijn om de grot te bewaken: Sjech Hadji Balira en Sjech Hadji Abdoel Falak.

Ik heb eenige menschen gesproken die er vast van overtuigd zijn eens deze djins gezien te hebben. Laat mij een van hen hier 't woord geven: Op een keer had ik een zekeren wensch en daarom ging ik om de medewerking van den Wali te verkrijgen, den nacht doorbrengen in de tadjoe (zie teekening). Mijn lamp had ik uitgeblazen, zoodat ik alleen in 't donker zat. Terwijl ik aan 't reciteeren was hoorde ik opeens stemmen naderen en voorbijgaan. Ik maakte me in 't geheel niet bang, integendeel, ik was blij omdat ik dacht dat er ook andere menschen in de grot waren. Na een poosje kwamen die stemmen terug en bleven langen tijd niet ver van de tadjoe in den hoofdgang hangen. Tenslotte was ik mijn nieuwsgierigheid niet meer meester en ik stak mijn hoofd voorzichtig naar buiten om te zien wat voor menschen 't waren. Dicht bij de Tjidjamdjam zag ik eenige groote gedaanten zitten die een glimmend licht uitstraalden. Ze zaten genoeglijk te praten, maar wat ze zeiden kon ik niet begrijpen omdat ze een taal bezigden die ik niet verstond.

Ik dorst niet nader te komen omdat ik hiervoor uit de tadjoe moest gaan

wat ik liever niet deed omdat ik bang was dat ik daardoor de medewerking van den Sjech zou verspelen.

Waaraan heeft de Goeha Wali nu die vereering te danken? De volgende geschiedenis werd mij door de chalipah van Panjalahan verteld:

De komst van Sjech Abdoel Moechji werd in Karang niet met onverdeeld genoegen ontvangen. De bevolking die toen nog heidensch was stond bekend om haar vele ilmoe's, tezamen de ilmoe kagagahan genoemd, de leer die kracht en onkwetsbaar predikte. Ook nu nog worden de menschen van de Zuid gevreesd om hun goena-goena, hun zwarte kunst. Geregeld worden er thans nog, ofschoon veel minder, tērëbang-wedstrijden gehouden. Tērëbang is een platte trom. De menschen slaan er zoo hard en zoo lang op dat hun handpalmen barsten; wie niet met bebloede handen thuis komt wordt door zijn vrouw niet ontvangen. Op grond van die eigenschappen heeft men in de volksmond de uitdrukking „wedoek Paroeng, gagah karang, tai teu teurak koe andjing” wat dan beteekent: „de onkwetsbaarheid van Paroeng, de kracht en macht van Karang, de uitwerpselen (van die menschen) kan een hond niet doorbijten.” Paroeng is 't tegenwoordige Taradjoe, een district dat aan Karangnoenggal grenst. Het was dan ook geen wonder dat de leer van Mohamad die lijdzaamheid en verdraagzaamheid predikte voor die menschen een doorn in 't oog was. Met verbeteren woede moesten ze zien hoe de nieuwe leer, die „weekhartigheid” kweekte, hoe langer hoe meer veld won. Toen ze zagen dat hun eigen leer in gevaar begon te komen maakten ze zich zoo woest dat ze Sjech Abd. Moechji overvielen en verdreven.

De Wali heeft toen met de weinige santri's die hij had, zijn toevlucht gezocht in de goeha, terwijl ze de beide openingen met groote steenen versper-

den om te voorkomen dat ze achtervolgd werden. In deze grot nu waar ze wekenlang door de heidenen onder aanvoering van een zekeren Aripin van Panawa, een kampong niet ver van Pamidjahan, werden belegerd, hebben de getrouwen 't onderricht in den Islam voortgezet. De vrouwen kregen een plaats toegewezen in de pangwadonan en de mannen in de masdjid.

Eindelijk kwam er hulp opdagen. Op een of andere manier wist de Wali Bantam en Atjeh, vanwaar een zekere Tengkoë Kalasèn kwam, te waarschuwen. Op verzoek van den heilige moest men eerst met zachte woorden (dinasèhatan) van den dwaalweg geholpen worden maar toen de Tengkoë dit deed kwam Aripin met getrokken klewang op hem af. De Tengkoë aarzelde nu geen moment maar nam den aanvoerden op zijn piek. De heidenen die hun gevierde leider zoo gemakkelijk zagen vallen, werden bang en gaven zich over. Met een geweldigen trap waardoor de rots, die nu nog aan te wijzen is, naar binnen tuimelde, werd de uitgang vrijgemaakt.

De piek (ëntjis) waarmee Aripin gedood zou zijn wordt nu nog bewaard in de masdjid van Panjalahan en werd mij toen ik daar kwam ook getoond. Het is een stevig, vierkantig, spitstoe-loopend metalen voorwerp bevestigd aan een langen houten steel. Het metalen gedeelte is ongeveer $\frac{1}{2}$ M. lang. Ook werd mij een tweesnijdende lange dolk getoond, die ook uit dien tijd moest stammen ³²).

We hebben vele malen over Panjalahan gesproken zonder dat we weten wat Panjalahan is. Dit is de naam van een kampoeng, niet heel erg ver van Pamidjahan, waar Embah (Sembah) Kodrat een zuster van Abdoel Moechji en haar man Chatib Moewahid begraven zijn.

Hun makam is veel kleiner dan die van Abd. Moechji en wordt ofschoon

in mindere mate eveneens vereerd. Er heerscht tusschen beide kampoengs een begrijpelijke concurrentienijd, ofschoon die nooit gevaarlijk tot uiting komt. Zoo zegt de bevolking van Panjalahan dat haar voorouders minstens evenveel vereering verdienen als de Wali van Pamidjahan.

De bewoners van Pamidjahan daarentegen zeggen: „De naam zegt al hoe 't er mee staat want Panjalahan is afgeleid van salah (fout).” Vroeger woonde Chatib Moewahid samen met Abd. Moechji. Chatib Moewahid wilde echter zelfstandig zijn en stichtte een eigen pasantrèn. Toen zei de Wali: „Ari kitoe mah salah”. Als 't zoo is, is 't verkeerd. Vandaar dat die nederzetting nu Panjalahan wordt genoemd.

De chalipah van Panjalahan, een afstammeling van Chatib Moewahid gaf echter een heel andere lezing. Panjalahan is eigenlijk, Pamas' alahan; mas'alah beteekent: vraag, vraagstuk. Panjalahan moet dan zijn: de plaats waar vragen gesteld (en natuurlijk beantwoord) worden, vragen betreffende den Islam.

Een paar adatrechtelijke regels, die de bevolking van Pamidjahan ook al „salah” noemt maar dan in de betekenis van niet overeenkomend met anderen, verdienen in Panjalahan wel eenige vermelding. Alle sawah's in Panjalahan komen toe aan vrouwen en mogen niet verkocht worden. Voor de rest geldt deze bepaling echter niet. Zijn er geen dochters in een gezin dan mogen ook de zonen de sawah's erven van de moeder. Verder mogen de meisjes en vrouwen van Panjalahan, ook zij die ergens anders wonen, alleen in haar kampong trouwen terwijl de man dan bij haar komt inwonen. Wordt 't huwelijk ontbonden dan geldt voor de daaruit gesproten dochters die met den vader naar een andere plaats zijn gegaan ook dezelfde bepaling. Aan dit gebod echter wordt volgens mededeelingen aldaar niet zoo streng meer de hand gehouden.

Wie was Sjech Abdoel Moechji en wat had hij gedaan dat hij nu nog zoo-veel vereering geniet?

Als geboorteplaats van Kandjeng Sjech werd opgegeven Mataram; zijn vader was Kiaji Sjech Lebè Warta Koesoema, terwijl de stamlijst dan via de Ratoe uit 't oude rijk Galoeh verder gaat tot Nabi Enoch (Noach). Zijn moeder was Nji Raden Adjeng Tangan Djiah, die rechtstreeks moest afstammen van den Profeet zelf. In hoeverre deze gegevens juist zijn valt moeilijk te zeggen, mede omdat men hoogst waarschijnlijk, zooals dat altijd gaat bij heel bijzondere personen, ook aan den Sjech een hogere afstamming heeft gegeven, om meer luister aan zijn naam te voegen.

Welke redenen Abdoel Moechji echter had om heelemaal naar zoo'n afgelegene streek als Karang te gaan kon men mij niet opgeven. Wel zei men dat Abdoel Moechji van Cheribon, via Taloen in 't tegenwoordige Soemedang, Karang moest hebben bereikt.

Abdoel Moechji was degeen die 't meest had bijgedragen tot de Islamitiseering van Karang. Hij ging heel eenvoudig te werk. Toen hij in Lebak Sioeh kwam nam hij zijn intrek bij een landbouwersfamilie die hij bij de veldbewerking trouw bijstond. Hij deed zijn uiterste best en de landbouwers waren dan ook danig over hem tevreden. 's Avonds na gedanen arbeid nam de Sjech zijn qoer'an en begon daaruit op welluidenden toon te lezen. De menschen, allemaal nog heidenen, kwamen nieuwsgierig naar hem luisteren: „Wat een mooie stem en wat een heerlijk lied”, zeiden ze dan. „Wat zou 't prachtig zijn als daarbij op de tērëbang wordt geslagen”. Iedereen wilde de melodie leeren en Abd. Moechji stemde volgaarne toe. Eerst de wijs, dan de woorden er bij en zoo begon 't eerste onderwijs in qoer'an-teksten reciteeren. In zijn vrijen

tijd ging de Wali vaak de omgeving verkennen.

Nu eens ontmoette hij een jager, dan weer een hengelaar en als hij hun vroeg wat voor djampè, tooverformule, ze bij 't jagen of hengelen gebruikten, zeiden ze een of andere heidensche spreuk op. „Ik heb een andere formule,” placht Kandjeng Sjech dan te zeggen, „probeer 't eens met deze, dan zullen de resultaten beter zijn.” Hij leerde hen de sahadat de geloofsbelijdenis van den Islam. En waarlijk, met deze formule vingen ze meer wild, meer visschen. Zoo geschiedde dan de eerste bekeering ³³⁾. Abdoel Moechji was geduldig, vriendelijk jegens iedereen, stond altijd klaar waar hulp en bijstand noodig waren en zoo maakte hij zich allerwege bemind. Hij genas zieken en gaf raad in moeilijke gevallen waardoor hij aller vrouwen won en 't aantal van zijn leerlingen steeds toenam, tot groot ongenoegen echter van dat overgrootste deel van de bevolking dat nog steeds de oude ilmoe's behield, dat steenen en boomen vereerde en dat alleen de leer van onkwetsbaarheid en kracht predikte. Twee van de sterkste goeroe's, Bapa Asmoen en Bapa Ibra die door de bevolking om hun kracht gevreesd waren kwamen eens naar Sjech Abdoel Moechji toe om den nieuwen goeroe op de proef te stellen en hem te gelasten Lebak Sioeh te verlaten. De Wali bleef kalm en bedaard en zei dat de Islam geen leer was om te vechten en dat, zoolang de bevolking niet was bekeerd hij heelemaal niet van plan was weg te gaan. Bapa Asmoen maakte zich om dat antwoord zoo woest dat hij zijn golok greep en aanstalten maakte de heilige aan te vallen. De Wali verliet zich heelemaal op Allah en zie! Het leek wel alsof de aanvaller aan den grond was vastgegroeid. Hij kon geen stap vooruit en daarbij, hoe hard hij ook trok aan zijn golok, hij kon 't wapen niet uit de scheede krijgen. Pa

Ibra kwam te hulp maar hem overkwam 't zelfde lot. Hij trok zijn golok maar 't scheen alsof 't wapen eindeloos lang was geworden. Overwonnen gaven beide zich ten slotte over (uit: Sadjarah Pamidjahan, door Achmad Basach). — Na dien breidde de pasantrèn in Lebak Sioeh zich meer en meer uit met 't gevolg dat Pamidjahan werd gesticht.

De meeste aanhang had de steen — en boomenvereering in Denoeh in 't district Taradjoe, precies aan de grens hiervan en Karangnoenggal. Vandaar dat voor de bewoners van Pamidjahan en omgeving de streek Denoeh „taboe” is. De grens wordt aangegeven door de Tjisen-gong en 't is aan niemand geoorloofd dit riviértje over te steken.

Tot slot volgt hier de volledige stamlijst van Abdoel Moechji.

Van vaderszijde :

1. Nabi Enoch (Noach).
2. Meneng Poetih.
3. Gadoe Gantoengan.
4. Awang Lawang.
5. Ratoe Gandoelarang.
6. „ Salar.
7. „ Madjar Kana.
8. „ Kombara.
9. „ Permana.
10. „ Galoeh.
11. „ Boehoen.
12. Koeda Landjar. ³⁴⁾
13. Moedik Tjikawoeng Ading. ³⁵⁾
14. Sareupeun Nèmbol. ³⁵⁾
15. Entol Panengah.
16. Lebè Warta Koesoemah.
17. Kandjeng Sjech Abd. Moechji.

Van moederszijde :

1. Kandjeng Nabi Moehammad s. a. w.
2. Sittina Fatimah.
3. Sajidina Hoesain.
4. „ Zain al'abiddin.
5. „ „ al'alam.
6. „ „ alhoebra.
7. „ „ alhoesain.

8. Sajidina Sjech Djoemadilkoebra.
9. Maulana Ishaq.
10. K. Sinoehoen Giri Kedaton.
11. K. Sinoehoen „ „ (Gresik).
12. K. Pangeran Giri Laja.
13. R. Wira Tjandra.
14. R. Kentol Sambirana.
15. Nji R. Adjeng Tangan Djiah.
16. Sjech Abd. Moechji.

Zarah koeboer volgens de orthodoxe populaire Islam-opvatting.

Hoe stelt men zich de zarah koeboer voor? 't Bezoeken van graven is „soen-nah”, wat letterlijk wil zeggen „wijze van doen” in 't bijzonder van den profeet, het is niet verplicht, maar doet men het, dan maakt men zich daardoor heel verdienstelijk. — Men komt daarom teksten van de qoer'an te reciteeren ten gunsten van den doode opdat Allah hem zijn zonden vergeeft en hem als goed Islamiet ontvangt. Voor den bezoeker heeft de zarah koeboer 't voordeel dat hij dan aan 't hiernamaals wordt herinnerd, dat hij dan nog eens goed beseft dat ook aan zijn leven eens een einde komt, waardoor hij hopelijk 't kwaad zal vermijden en zich des te meer zal wijden aan de plichten van zijn godsdienst.

Wat dit betreft komen beide opvattingen, èn die van den orthodoxen, populair en die van den strengen Islam overeen. De eerste gaat echter verder.

Naast de genoemde onbaatzuchtige bedoelingen van de zarah koeboer komt nu, ik zou zeggen, 't egoïsme, en 't gaat dan zoover dat dit op den voorgrond, terwijl de eerste bedoelingen op 't tweede plan komen. Men begint nu ook voor zichzelf te verzoeken en gebruikt dan de doode als tusschenpersoon, die de wenschen van den levende aan Allah overbrengt. Allah is in hun opvatting zoo hoog boven de menschen verheven, dat men zonder hulp niet tot Hem komen kan. „De regent”, zegt

men dan „die toch maar een mensch is, kan men toch niet zoo maar spreken ! Men moet toch eerst bij den oppasser komen ! Als men iets van een hoogen heer gedaan wil krijgen dan is 't toch veel beter een vriend of althans een kennis van den hooggeplaatsten persoon voor zijn zaak te doen pleiten ?”

Wat is dus nu natuurlijker dat men ook bij Allah een tusschenpersoon gebruikt, een vorst b.v. die in zijn leven zoo rijk door Allah gezegend was of beter nog een Wali, die immers de gunsteling God's was en 't nog altijd is ?

Op grond van deze opvatting begint men onderscheid te maken tusschen graven van gewone menschen en die van bijzondere personen. De eerste laat men links liggen terwijl de tweede des te meer de aandacht hebben. Nu gaat men echter nog verder. Aan de graven laat men de koentjen de formules reciteeren, alles in oud-Arabisch, men prevelt mee wanneer men een bekend gedeelte ontmoet echter voor 't grootste deel zonder te weten wat 't beteekent. Onder deze omstandigheden is 't heel begrijpelijk als de Godsidee vervaagt; de tusschenpersoon, wiens graf men hier ziet, omringd door zooveel hulpbehoevenden en die dus voor 't oog zooveel dichterbij is, treedt bij 't uiten van de wenschen meer op den voorgrond, terwijl de allerhoogste van wie alles toch moet komen, zoo vaak wordt vergeten. Dit zijn nu excessen die zelfs door de ruime opvatting van den orthodoxe populairen Islam niet worden aanvaard. Alles moet van Allah komen en de gedachte aan Hem moet voorop gaan.

Hoe is nu de opvatting van de streng Islamitische richting? De opvatting van deze richting, de z. g. Wahabirichting, die o. a. vertegenwoordigd wordt door de Persatoean Islam, kunnen we 't best weergeven door gedeelten aan te halen uit de „Soeal Djawab” een serie boekjes, geschreven in 't Maleisch, die vanwege

de bovengenoemde vereeniging wordt uitgegeven.

„Maka dengan Hadits-hadits jang terseboet itoe, njatalah bahwa zarah koeboer itoe soennah bagi laki-laki dan perempuan tetapi hendaklah kita ketahoei bahwa zarah koeboer itoe boekanlah boeat minta-minta kepada ahli koeboer, boekan oentoek minta soepaja ia mintakan kepada Allah sesoeatoe hadjat kita boekan oentoek ambil berkat dengan zarah itoe, boekan oentoek menaroeh kembang-kembang, boenga-boenga atau bakar menjan disitoe boekan oentoek masoekkan oeng ditjelengan koeboer boeat dimakan oleh perampok atau taukeh koeboer (koentjen c. s. !) dan boekan boeat apa-apa lain, melainkan oentoek mendo'aken ahli koeboer soepaja Allah beri rohmat dan ampoeni dosa mereka, dan oentoek mengingatkan kita pada acherat, soepaja dengan itoe kita djaoehi sekalian kedjahatan dan dapat kita kerdjakan sekalian printah-printah Agama kita.” (no. 19, bl. 32, deel 1).

Uit 't voorgaande blijkt ten duidelikste dat de zarah koeboer alleen ten doel heeft: voor den doode opdat God hem welgevallig zij voor den levende, opdat hij aan 't hiernamaals denke. Alle bijkomstigheden als offeren van bloemen enz. zijn uit den booze en worden „bid'ah” (kettersch) genoemd.

Verder: de Profeet heeft geen onderscheid gemaakt tusschen graven van eenvoudige lieden en die van bijzondere personen, geen tijd bepaald die de beste zou zijn voor de zarah. In Deel II, blz. 21, staat, onder d: „didalam hal zarah koeboer itoe Nabi kita tidak tentoekan koeboer sianoe atau si-ini dan tidak poela ia perintah begitoe. Oleh sebab itoe sepatoenja djanganlah kita menentoekan koeboer iboe, bapa atau koeboer keramat atau menentoekan hari oentoek zarah.

Agama Islam tidak beri nama atau pangkat keramat kepada siapa-siapa manoesia walaupoen sahabat Nabi”

Moet men om tot Allah te komen

ook een tusschenpersoon gebruiken, tawassoel, zooals de Arabische term luidt? De Persatoean Islam geeft een ontken-nend antwoord: iedereen is Allah nabij. Tawassoel wil niet zeggen dat men een schakel gebruikt, maar onder tawassoel verstaat men: tezamen bidden. Dit nu kunnen alleen levende menschen doen. Als argument wordt een citaat aangehaald uit een boek van Al Boechari, waarin werd gezegd dat tawassoel tijdens 't leven van Moehammad met dezen, gezamenlijk werd gedaan; na zijn dood echter werd dit verboden en moest tawassoel toen geschieden met den nog levenden Aboe Bakr (Soeal Djawab, deel III, blz. 11).

De orthodoxe Islam voert hiertegen aan dat de Wali's niet zijn gestorven, maar weer staat Pers. Islam gereed en haalt dan een qoer'an-tekst aan (al Kalif: 11) waarin gezegd wordt dat ieder menschelijk wezen stervelijk is. Als zelfs de Profeet gestorven was, zouden de Wali's dan niet vatbaar moeten zijn voor den dood? (Deel 7, blz. 67).

Het zou ons te ver voeren de beide richtingen in haar interessanten strijd te volgen en trouwens, 't onderwerp ligt buiten ons terrein van onderzoek. Laten we nu terugkomen op Pamidjahan.

Uit 't tevoren uiteengezette kunnen we reeds opmaken dat iemand van de strenge Islam-opvatting niet licht in Pamidjahan komen zal. Is de heerschende opvatting van zarah koeboer in Pami-djahan de door den orthodoxen Islam nog geoorloofde? Ik durf 't niet voor de volle 100% te garandeeren. Integendeel! Naar mijn meening zullen velen, zeer velen zelfs, bij hun wenschen onbewust den Wali op den voorgrond plaatsen, terwijl de gedachte aan Allah vervaagt. Immers allerlei dingen wijzen er op. De heele sfeer is doordrongen van de aanwezigheid van den Wali. Voor en na is 't de keramat van den heilige.

Men brengt bloemen, water, haarolie etc. aan 't graf opdat de keramat v. Sjech Abd. Moechji zich daaraan meedeelt. Iedere keer ontving ik op de vraag wat 't doel van hun bedevaart was, van de menschen steeds 't zelfde antwoord: „Badè njoehoenkeun ka Kandjeng Sjech, soepados salamat”, wat dan zeggen wil: „ik wil aan Kandjen Sjech verzoeken dat 't mij welga”.

Het is natuurlijk mogelijk dat die menschen, die immers geen juristen waren, zich minder precies konden uitdrukken, maar zou 't niet waarschijnlijker zijn dat hun eerste gedachten naar den Wali uitgingen? Men moet verder goed in 't oog houden dat de meesten geen bepaald godsdienst-onderwijs hebben genoten; dat hun godsdienstige kennis heel gering is en dat ze enkel en alleen Mohammedanen zijn omdat hun ouders ook Mohammedanen zijn. In de geloofsbelijdenis van den Islam staat dat er geen God is dan Allah, hetgeen beteekent dat Hij alleen vereerd mag worden, dat 't uit is met de heidensche aanbidding van beelden, boomen en steenen. Vele animistische gebruiken en geloofsuitingen worden echter door 't aanpassingsvermogen van den Islam opgenomen, nu niet omdat men in ieder voorwerp een God ziet, maar omdat Allah in Zijn almacht daaraan een bijzondere kracht heeft geschonken. Oude wapens, zooals in Tjirebon en Pandjaloe, worden vereerd en iedere Moeloed met veel ceremoniën als wierookbranden en teksten uit de qoer'an reciteeren, gewasschen en gereinigd. En degenen die de leiding geven zijn meestal beambten van de Moskee of anderen aan wier reputatie van goed Islamiet niet kan worden getwijfeld: aan bepaalde soorten steen, die in ringen, aan halskettingen of armbanden worden gebruikt, worden bepaalde soorten krachten toegeschreven. Steeds wordt bij iedere aanwinst onderzocht of de steen een gunstigen of ongunstigen invloed heeft. En de menschen aan wie dit werk (ngépat

in 't Soendaas) wordt toevertrouwd, zijn alweer de moskeebeambten of andere aan wier reputatie van goed Islamiet niet kan worden getornd. En steeds houden ze zich gedekt achter de woorden: „Allah is almachtig. Waarom zou Hij in zijn almacht aan die voorwerpen niet bijzondere krachten hebben geschonken? Wat zijn de gebruiken echter anders dan de van ouds bekende, die hun animistisch of dynamistisch kleed hebben afgelegd en nu onder een nieuw gewaad behouden zijn gebleven? Wat is de keramat van nu anders dan de mana van 't dynamisme? Ook 't bezoeken van heilige makam's is niets anders als een voortzetting van de oude animistische doodenvereering. De heiligenvereering heeft door de elasticiteit van den Islam een eigen plaats gekregen. Zoo schreven B. Alkema en T. J. Bezemer: „Elke groep van Moslims heeft als 't ware zijn eigen heiligen, elke landstreek zijn eigen schutspatroon, tot welke de beden worden gericht om een wensch bevredigd te krijgen, aan wie offers worden gebracht en naar wier graven men bedevaartgangen onderneemt. De hulp der heiligen wordt gezocht door bede, door gelofte (nadar); zij worden door de massa der bevolking als halfgoden vereerd en passen volkomen in 't stelsel van hun oud-heidensch veelgoddendom.”

De gewoonte om eerst 't graf van de ouders te bezoeken alvorens iets te ondernemen of als men promotie maakt en naar een andere plaats moet gaan, om alzoo hun zegen te erlangen, het is alles zuiver animistisch en een voortzetting van de vroegere vooroudervereering. „Heiligendienst en doodencultus hebben 't compromis gevormd tusschen 't geliefde polytheïsme van vroeger en 't nuchtere monotheïsme van den Arabischen profeet”, zegt Dr. Snouck Hurgronje in „De Islam in Nederl.-Indië”.

Afgezien echter van de vraag of deze gewoonten door den Islam in 't algemeen getolereerd mogen worden, moeten we niet direct zeggen dat ze verkeerd zijn. Zeer zeker hebben ze hun goede zijden. Hoe velen hebben na een grafbezoek niet hun geestelijke kracht herwonnen; hoe velen zijn niet getroost en gesterkt teruggekeerd, in dagen van smart, hoe velen hebben niet berusting leeren vinden in hun lot! En zoolang zulks gebeurt, zoolang heeft men niet 't recht ze als minderwaardig te beschouwen enkel en alleen omdat ze minder goed passen in 't vast omschreven stelsel van den Islam.—

Kort na mijn bezoek aan Pamidjahan las ik in 't Algemeen Indisch Dagblad „De Preangerbode” 't volgende bericht dat ik letterlijk heb overgenomen.

Windhoos ontziet heilig graf.

Boomen afrukkende, zwenkte de storm om de heuvel heen!

In 't Zuiden van Tasikmalaja bevindt zich een zeer bekende kampoeng Pamidjahan geheeten waar een der 5 of 7 oude Wali's (sic!!) begraven ligt. Hij hielp de Islam verbreiden en zijn graf staat in een zeer heilige reuk. In de maand Moeloed komen er tienduizenden bedevaartgangers tot zelfs uit Palembang toe.

Eergisteren werd deze buurtschap getroffen door een windhoos. Met sprongen schoot de hoos in groote kracht op 't graf toe, raakte boomen etc. met afstanden van 25 à 50 M. en knapte die af als de bekende lucifershoutjes doch — bij 't graf op de heuvel gekomen boog de windhoos af, maakte een zwenking en vernielde een 7 tal kampong huizen onder meer door er boomen op te doen vallen. Wonder boven wonder hadden geen persoonlijke ongelukken plaats.

Op de bevolking daar heeft 't geval veel indruk gemaakt.”

(A.I.D. 22 Februari 1937, Eerste blad).

AANTEKENINGEN.

1) Ditoedoeng is lett: met een hoed op; onder toedoeng wordt hier echter ook verstaan: parasol en dgl.

2) W. I. = Wakil Imam.

3) De Imam die vertegenwoordigd wordt is de regent van Tasikmalaja, immers imam, een Arabisch woord, beteekent hoofd, leider, voorganger, inzonderheid bij 't gebed. Als zoodanig wordt beschouwd, de regent, zooals dat nu nog vastgelegd staat in de I. S. art. 178; deze oeloe-al-amri gedachte d.w.z. dat de regent is hoofd van 't godsdienstig gezag, wordt nu in de praktijk niet of niet algemeen meer gehuldigd.

4) Panembahan is afgeleid van „sembah”, dus voorwerp van eerbiedige vereering.

Hooge titel, een vorstelijke rang aanduidende, die op Madoera vroeger door regenten en te Cheribon door de vorsten gedragen werd, doch nu op Java zelden wordt toegekend. De vorsten van Mataram voerden ongeveer 1586-1620 dien titel, die ook bijwijze van hooge uitzondering door de Soesoehoenan aan een der prinszen voor wie hij groote eerbied koesterde zou kunnen worden gegeven. (Encyclopaedie van Ned. Oost-Indië, deel III).

5) Wali Mohammedaansche heilige, vriend Gods; de volledige naam is Walioe'lláh. In 't bijzonder worden aldus genoemd de heiligen aan wie in Ned.-Indië de invoering van den Islam in verschillende gewesten wordt toegeschreven.

6) Pesantrèn of pasantrèn is verblijfplaats en tegelijk school van de santri's. Een santri is een leerling maar ook een oud-leerling van een dergelijke inrichting. Deze scholen hebben een grootere of kleinere reputatie van heiligheid die hen meer of minder leerlingen doet trekken. 't Onderwijs omvat meestal de kennis der wet, de geloofsleer en de mystiek.

7) Dr. D. A. Rinkes in: De Heiligen van Java, wist voor dezen naam geen verklaring te vinden. De naam Pamidjahan moet volgens de eene lezing afgeleid zijn van midjah, letterlijk: 't spelen en spartelen van vele visschen. Men is hiertoe gekomen omdat daar veel menschen af en aan gaan. Volgens een andere lezing zou 't een lemes-vorm zijn van pamoe-djahan, van moedja, eeren. Dr. D. A. Rinkes in De Heiligen van Java en Achmad Bassach in zijn „Sadjarah Pamidjahan” hebben deze lezing als de meest waarschijnlijke aangenomen. Bij eigen onderzoek werd deze verklaring in Pamidjahan zelf ook vermeld.

8) Ongetwijfeld blijkt uit de geheele zinsbouw dat hier ten onrechte met karamat de

persoon wordt bedoeld, terwijl karamat (arab: keramah) letterlijk beteekent: edele gave (Encyclopaedie v. Ned. Oost-Indië), magischekracht (B. Alkema en T. J. Bezemer: Volkenkunde v. Ned.-Indië), de wonderteekenen die van den heilige uitgaan (Dr. D. A. Rinkes: De Heiligen van Java).

9) In de verhalen wordt ook vermeld dat Abdoel Moechji op zijn Haddj naar Mekkah in Atjeh in de leer is geweest bij Abdoerraoef van Singkel. In een geschrift, getiteld Abdoerraoef van Singkel, heeft Dr. D. A. Rinkes ook van Abd. Moechji melding gemaakt.

In een daar gevonden silsilah (geestelijke geslachtsboom, lijst van beroemde godgeleerden — die soms opklimt tot den engel Gabriel — van wie een Wali zijn kennis heeft verkregen) prijkt de naam Abd. Moechji terstond na dien van Abdoerraoef. Dr. D. A. Rinkes schreef dat Abdoerraoef zijn grootste bekendheid genoot in de 2de helft der 17de eeuw. De tijd dien ik aangenomen heb voor de stichting van Saparwadi is dus heel goed hiermee overeen te brengen.

10) Volgens een andere lezing zou 't op een Vrijdag moeten zijn: de Wali wilde dan vóór de Vrijdagsalat terug zijn.

11) Men gelooft dat de Wali over bovenmenschenlijke vermogens beschikte; zoo zou hij zich in een oogwenk over groote afstanden kunnen verplaatsen. In 't Soendaas heet dit „Ras — tjlok”. (ras = aanduiding van de snelheid waarmee een gedachte, een gevoel in je opkomt; tjlok = aanduiding van de snelheid waarmee een vogel zich op een tak neerzet).

12) Iedereen in Pamidjahan weet te vertellen dat toen Sjech Abd. Moechji met die blijde boodschap terugkwam, hij 2 oorkonden (piagem's) bij zich had. De eene had den vorm van een kom (bokor), de ander was ovaal als een dienblad. Beide waren gemaakt van geel koper (paroenggogoe).

13) Gedurende mijn verblijf in P. heb ik verscheidene personen gesproken die naar ze beweerden, nog den merdika-tijd van Pamidjahan hebben meegemaakt. — De opheffing geschiedde onder de XIde regent van Soekapoera, onder de Indonesische bevolking bekend als Dalem Bogor. Deze kwam op een keer in P. en vroeg of hij de piagem's mocht leenen, om ze te toonen aan 't Land. Dit werd zonder eenig bezwaar toegestaan echter om de oorkonden nooit meer terug te zien. Kort daarop werd in navolging van de overige gedeelten van de Preanger de landrente in P. ingevoerd. Terstond werden 2 afgevaardigden uitgezon-

den om hiertegen te protesteeren en de oorkonden terug te halen. Echter zonder resultaat. Niet lang daarna haalde de regent zich 't ongenoegen der Regeering op den hals; werd van zijn waardigheid ontzet en hem werd Bogor als verblijfplaats aangewezen waar hij tot aan zijn dood verbleef. (Bevestigd in de Sadjarah Soekapoera). Aan deze gebeurtenis heeft hij zijn naam van Dalem Bogor te danken. Volgens 't geloof van de menschen in P. nu, is dit alles een straf voor wat hij in P. heeft gedaan. Terstond moet hieraan worden toegevoegd dat deze lezing totaal eenzijdig was.

14) Tusschen de paperassen die men mij welwillend ter beschikking heeft gesteld heb ik een brief gevonden waarin werd gezegd dat door 't besluit (firman of pirman) van den Resident van de Preanger de regeling van zakat, pitrah enz. bevestigd werd. Volledigheidshalve laat ik een afschrift daarvan hierbij volgen.

No. 981/2.

Mangoenredja, 22 Juni 1899.

Dengan hoermat saja memberi taoe bahwa dengan soerat pirman Padoeka Kandjeng Toean Resident Priangan tanggal 15 boelan ini No. 6316/2 ditetepken bahwa panghasilan Chalipah-chalipah di Pamidjahan, Panjalahan, Bantarkalong, dari pada zakat, pitrah, wang tikah dan wang pasah, menoeroet adat koena, tetap mendjadi panghasilannja, dan panghasilan rajat-rajatnja, tida seperti dari laen-laen Chalipah dan Naib begitoe djoega. Ditetepken bahwa pangkat Chalipah di tempat-tempat tadi toeroen-toemoeroen kepada anak tjoe-tjoenja djadi Chalipah disitoe. Maka ditetepken djoega kampoeng-kampoeng jang djadi bahwahannja, satoe-persatoe kedoedoekan Chalipah itoe.

Pamidjahan

Dessa:	Kampoeng.
Bongas.	Semoeah kampoeng didalem dessa ini melainkan kampoeng Satoes.
Djompong.	Tadahajoe dan Kiara Koneng.
Pakemitan.	Tjihandiwoeng.
Tjikoeja.	Tjikawoeng gede.
Tjipitjoeng	Lebak Sioeh Petir, Tjilangboeroeh, Tjilingga.

Panjalahan.

Dessa:	Kampoeng.
Panjalahan.	Tjioga.

Bantarkalong.

Dessa:	Kampoeng.
Bantarkalong.	Bantarkalong, Tjiawitali, Legohmenol, Tjipalahlar, Tjimeretoeg, Darwati Kaler, Tjiseroeroepan.

Hal ini soepaja Rd. Aria Patih mengetahoei adanja.

De wd. Ass.-resident van Soekapoera Kolot, wg. DE VOGEL.

15) De grenzen waarbinnen dit verbod van kracht is, worden aan den kant van Parakanhondje aangegeven door de poort, aan den anderen kant, aan den kant van Panjalahan door den waterval. Als gevolg van dit verbod zijn de warong's en de saoengwakap (huisje waar de bedevaartgangers kosteloos kunnen komen) alle buiten deze grenzen opgetrokken.

16) In P. zegt men tegen de kinderen:

„Oelah oedoe bisi pètot.

Je mag niet rooken, anders krijg je een verwrongen (scheef) gezicht.

17) Deze verhalen heb ik vermeld niet om 't historische, maar enkel om 't geloof van de menschen weer te geven.

18) Volgens Dr. D. A. Rinkes zou 't afsluitstuk door Abd. Moechji zelf gesneden zijn. Deze lezing heb ik echter niet aangetroffen. Op mijn vraag waarvan 't gemaakt is, zei men mij dat 't in elk geval niet van hout is. Telkens als de dakbedekking vernieuwd wordt (atap) wordt 't afsluitstuk met alle voorzichtigheid naar beneden gebracht. Bij een van deze gelegenheden nu gebeurde 't dat een stukje van dat afsluitstuk afbrak. Volgens de menschen leek 't op gedroogde aarde of gebakken klei.

19) Het geloof aan djin's speelt in 't volksleven van alle Mohammedanen waar ook, een groote rol. Ze zijn geen menschen, geen engelen en geen duivelen; terwijl menschen geschapen zijn uit klei en licht zijn djin's gevormd uit rooklooze vlam. Er zijn twee soorten djin's, geloovige en ongeloovige. Mohammed is ook tot hen gezonden door Allah om hun zijn woord te brengen.

De geloovige djin's, djin Islam, zien er zwart uit en doen de menschen geen kwaad, de ongeloovige daarentegen, djin kapid, zien er wit uit en deze zijn boosaardig. Djin's wonen overal waar 't eenigszins somber en spookachtig is. Het is duidelijk dat dit geloof zich gemakkelijk laat vereenigen met wat reeds in 't volksleven in den Voor-Islamitischen tijd heeft bestaan: 't geloof aan geesten, demonen etc. Volgens Achmad Bassach in zijn reeds aange-

haald boek zouden er twee djin's zijn die de Masigit van P. bewaken: Sech Machmoed en Sech Abdoel karim. Uit welke bron hij deze kennis heeft geput is mij helaas niet bekend. Niemand in P. echter kon op mijn vraag deze namen thuis brengen.

20) Het tegenwoordige Parakanhondje.

21) Vriend Gods en moge God hem gunstig gezind zijn.

22) Voor 't onderhoud van de makam wordt op tweeërlei manieren gezorgd. De vrijwillige bijdragen worden gebruikt voor de heele makam, in 't bijzonder voor de groote uitgaven. Voor 't hoofdgraf is door de adat bovendien een bijzondere regeling gemaakt; 't onderhoud wordt toevertrouwd aan 4 personen met hun naaste familieleden. Ieder persoon krijgt dan één zijde, een „pongpo” zooals 't daar wordt genoemd. Natuurlijk zijn deze bevoorrechten alleen de afstammelingen van den Wali.

Het onderhoud van de masigit geschiedt op dezelfde manier. Aangezien ieder gedeelte hier veel groter is, is de bevoorrechte hier niet een persoon of familie maar een heele kampoeng of een complex kampoengs.

23) De grond is daar bedekt met grint.

Een ander bezwaar dat men gewoonlijk tegen 't geheel dichtmetselen van een graf heeft is dat de „doode 't anders zoo benauwd zal hebben”. De gedachte is hoewel onlogisch toch heel sterk menscheijk gevoeld.

24) Het is natuurlijk weer de goede oudetijd!

25) Deze bewering vindt men overal terug waar men een makam heeft die eenigszins als sanget bekend staat. Een algemeen verbreide opvatting is ook dat een vuurwapen dat daar wordt gebruikt om b.v. een vogel neer te schieten altijd zal ketsen.

26) In de maand Moeloed en Moecharam, de beste tijden voor de bedevaart, heerscht er in Pamidjahan een gezellige drukte.

Warong's verrijzen als paddestoelen uit den grond; men vindt daar alles te koop: bamboekokers voor water uit de grot, houten en rotanwandelstokken, bossen sirih, arènsuiker, te veel om op te noemen. Opgeschoten jongens die zich als gids aanbieden. Het is overal leven en vertier.

27) In de grot heet dit beekje Tjigoeha.

Stroomopwaarts wordt 't Tjisèla en een beetje stroomafwaarts Lebak Sèla genoemd.

28) Behalve de Goeha Wali zijn er in Pamidjahan en omgeving nog andere grotten. Ze hebben echter geen reputatie van heiligheid; men gaat er zelfs niet in omdat die grotten berucht zijn om de vele slangen. Een van die goeha's bevindt zich dicht bij 't heilige graf in Panjalahan en heet volgens de Chalipah aldaar, Goeha Kapir, omdat ze bewoond wordt door

djin's die zich niet onderworpen hebben aan den Islam. (Volgens anderen is de Goeha Kapir of een andere goeha van die naam gelegen tusschen Panjalahan en Pamidjahan). Niet dan na veel moeite wist ik de Chalipah over te halen met me mee te gaan naar de Goeha Kapir. Vergezeld van nog 2 anderen gingen we op weg. Het was duidelijk te zien dat niet veel menschen in deze grot komen; de ingang bv. was dicht begroeid. Onder luid reciteeren van qoer'an-teksten gingen we binnen. Hoe verder we kwamen hoe harder de Chalipah reciteerde, tot hij eindelijk letterlijk begon te schreeuwen. Om de angst te verdrijven waarschijnlijk. Jammer genoeg zijn we niet tot 't eind gekomen want op een gegeven oogenblik dorst onze gids niet verder. Opgemerkt moet worden dat deze grot niet zoo indrukwekkend was als de Goeha Wali en dat we binnen geen enkele slang gezien hebben.

29) Op een van mijn vorige bezoeken, toen ik daar kwam met een studiegenoot, Roosdiono, zag ik daar twee menschen die volgens zeggen reeds 2 dagen in meditatie hadden doorgebracht.

30) Dit geloof vindt men ook elders vaak terug. Op den weg naar Kawali (Tjiamis) ligt bij een heilige makam een betrekkelijk groote steen. Kan men hem optillen dan beteekent dat voorspoed in 't leven. In Tjibioek (Limangan) is er ook zoo eentje. Men zegt dan dat een groote sterke kerel ondanks alle inspanning de steen soms niet eens kan bewegen, terwijl een klein zwak persoontje 't met 't grootste gemak klaarspeelt.

In de buurt van Garoet is een makam waar men wil men weten of men geluk heeft of niet, een lidistokje dat men tevoren heeft gemeten met de hand, op 't graf neerlegt. Is 't stokje na eenigen tijd langer geworden, dan is 't een gunstig teeken.

31) Doelang = houten kom of kuip, waarin de gestoomde rijst met kokend water wordt overgoten om de korrels goed te doen zwellen. Aseupan = kegelvormige bamboemand waarin de rijst wordt gestoomd, (koekoesan!). Tjoèt = aarden schotel, waarin sambal wordt gemaakt.

32) Dr. D. A. Rinkes heeft de vraag geopperd of de grot van Pamidjahan niet is geweest een plaats van vroegere heiligheid die door de overgang van de bevolking tot een nieuw geloof, in casu de Islam, behouden bleef op voorwaarde echter dat ook zij mede de overgang meemaakte. Bevestiging in deze zin echter heb ik in P. niet gevonden, ofschoon ik ook heel sterk de meening van Dr. D. A. Rinkes deel. Ook vóór Abdoel Moechji, zei men immers, zou de grot al eerder door andere Mohammedaansche heiligen als tapplaats gebruikt

moeten zijn ; volgens de eene lezing door Sjech Moehamed Basri, die dan de goeroe van Sjech Abdoel Kodir Djoelani zou zijn, volgens de andere door Kandjeng Sjech Abdoel Kodir Djoelani zelf, een heilige uit Bagdad die nu nog overal in Ned.-Indië wordt vereerd. Afgezien van de vraag of deze heilige wel ooit Ned.-Indië had gezien, komt nu de veronderstelling in ons op dat de gedachte aan vroegere vereering van de grot de menschen nog door 't hoofd speelt.—

33) Een zelfde manier van bekeeren vindt met o.a. ook in de geschiedenis van Soenan Geseng, die toen hij nog heiden was en Tjakradjaja heette, bij 't arèn-tappan van Soenan Kalidjaga de sahadat, de geloofsbelijdenis van den Islam, kreeg in ruil voor heidensche formule die hij gebruikte. De suiker die hij verkreeg veranderde toen in klompen goud.

34) Koeda Landjar wordt in Pamidjahan ook in ander verband genoemd. Het zou dan de naam zijn van een wonderpaard van Batara Karang, dat in steen was veranderd. In een dicht begroeid bosch boven de kampoeng Tjioga ligt een langwerpige steen die volgens zeggen 't versteende paard moet zijn. Deze steen vormt, ofschoon niet erg openlijk, nog steeds een voorwerp van vereering, wat nog een bewijs te meer

is voor 't dóór blijven werken van de animistische gedachtegang. Batara Karang was geen Mohammedaan, maar een heiden, dus is er geen excuus om deze vereering in verband met den Islam te brengen. Op mijn tocht daarheen gingen eenige Javanen uit M. Java met me mee. Deze menschen streken onder 't prevelen van gebeden liefkoozend over den steen, kusten hem en deden nog allerlei andere dingen die van groote eerbied en vereering getuigden. Er was een open gekapt pad dat naar den steen leidde, alweer een bewijs dat we niet de eersten waren.

De geest van Koeda Landjar zwerft nog altijd rond, zeide men mij. Wil men een goed paard hebben dan laat men maar een merrie los en heeft men geluk dan hoort men dagenlang 't blijde gehinnik van den wonderhengst.

35) In Karang, dicht aan de kust, heeft men een rivier die de naam van Tjikawoeng Ading draagt. Wat 't verband is tusschen deze rivier en een voorouder van Abd. Moechji heb ik niet kunnen achterhalen. Den naam Sareupeun Nembol heeft Dr. D. A. Rinkes vermeld als Sang Harépén Nèmbol. Sareupeun moest volgens inlichtingen een bepaalde rang zijn.